

ОТЦЮЗНИНА

Культурно-белетристичный журнал Закарпатського
обласного научно-культурологічного общества
им. А. Духновича и Русинського культурологічного клуба

№1 (13) 2024

Культурно-белетристичный журнал «Отцюзнина» выдає ся Закарпатськым обласным научно-култорологічным обществом им. Александра Духновича и Русинськым културологічным клубом, котрі й несуть удповідальность за зміст проєкта.

(Свідоцтво про державну реєстрацію №661/253Р серія ЗТ від 21.03.2016 р. вид. Головним управлінням юстиції в Закарпатській області).

Выдає ся за фінансової пудпори Карпаторусинського научного центра в Нью-Йорку (США).

Координатор проєкта: Юрій Продан

Головний редактор: Юрій Шипович

Компютерна верстка и дизайн: Петро Біров

Коректор: Анна Меґела

Редколегія: Юрій Шипович, Юрій Продан, Анна Меґела, Маріан Токар, Петро Габрин, Михаил Куцкір, Петро Біров

Друк: видавництво «РІК-У»

Тел: +380 (50) 869 95 79, електронна почта: yrscyll@i.ua.

Періодичность видання — чотыри раз на рук; обєм — 40 бокув формата А-4; тираж — 500 дарабув.

Ушорені рукописы не вертавуть ся. Мы публікуеме статі и думкы, из котрыма не фурт согласні. За содержимое и обєм матеріала удповідать автор.

Редакція лишать за собов право міняти й покуршати публікації.

Авторськый колектив не возвышає и не затоптує нияку національность вадь народ. Из високов повагов удносиме ся до вшыткых реліґійных віровань.

ТКО ЧЕСТУЄ ОТЦЮЗНИНУ — МАЄ СЕРЕНЧУ!

На убкладци: подобенка Юлія Гаджегы работы незнамого автора. Дизайн Петра Бірова.

Наш вебсайт:
OTCUZNYNA.COM

@OTCUZNYNA

@OTCUZNYNA

@OTCUZNYNA

@OTCUZNYNA

© Закарпатськое обласное научно-култорологічное общество им. Александра Духновича, 2024

© Русинськый култорологічний клуб, 2024

ЗМІСТ

ЧЕСТОВАНІ ЧИТАТЕЛІ...

ИСТОРИЯ НАШОЇ ЗЕМЛІ

ВОЛОДИМИР ФЕНИЧ. Пуд Карпатами: Глобална історія землі й народув из многыма именама (продовження)	4
ПАВЕЛ ПЕНЯК. Ци были наші предкы войовничым етносом?	8
ИГОРЬ ПРОХНЕНКО. Середнянський замок	11
ТОМАШ КАЛИНИЧ. Звун Свободы	17

АКТУАЛНОЄ ИНТЕРВ'Ю

ЮРІЙ ШИПОВИЧ. «Главное про мене, обы русин знав, што ун русин, и гордив ся сим» (Бесіда з Володимиром Біланином)	19
---	----

НОВИНКЫ ЖЫТЯ КАРПАТОРУСИНУВ

ЮРІЙ ШИПОВИЧ. Выйшла щи єдна книга Олгы Прокоп	22
МИГАЛЬ ЛЫЖЕЧКО. Презентація книги «Моя ліра и кимвал»	23

СОХТАШ

ВАСИЛЬ СТУДИНСЬКИЙ. Глас из Міжгірщини. Свальба	24
ПАВЕЛ ЛЕНЬО. Вода у традиційнуй медицині Пудкарпатя	28

ДНЕСНЯ КАРПАТОРУСИНСЬКА ПРОЗА

МИГАЛЬ ЛЫЖЕЧКО. 30 годув фестивальови КВН у Кушници	31
--	----

ДНЕСНЯ КАРПАТОРУСИНСЬКА ПОЕЗИЯ

АННА МЕГЕЛА. Як тяжко ми без тебе	33
АННА МЕГЕЛА. Война	34

СОКАЧЕСТВО

СВІТЛАНА КРАЙНИКОВЕЦЬ, МИРОСЛАВА КІРИК. Трені пироги	34
---	----

ВЫЗНАМНІ КАРПАТОРУСИНЬ

ВОЛОДИМИР ФЕНИЧ. Юлію Гаджезі — 145

34

IN MEMORIAM

МИХАИЛ ЗАН. Иван Михайлович Туряница (16.01.1943–09.04.2023) —
выznamный біохімік, педагог, общественный діятель, карпаторусинський патріот

36

ЧЕСТОВАНІ ЧИТАТЕЛІ!

Вы держите в руках новы́й, першы́й у сьому році, номер нашої «Отцюзніны». Редколегія журна́ла ведно з вами мае дяку ся поділіти сьов радоснов новинов. А порадовати ся дійсно є чим.

Окрем вже шоровых ци серійных статей наших ужгородських вчених Володимира Фенича, Михаила Зана, Маріана Токаря, Павла Пеняка, Петра Габрина, етнографа-самоходка Васи́ля Студинського (Мишанича) номер збогатив ся новыма историчныма и етнографічныма матеріяла́ми. Вы найдете у журналі интереснішы́й и высоко квалітны́й чланок ужгородського вченого-археолога Игоря Прохненка й префайну сохташну статью такой ужгородського вченого-етнографа Павла Леня. Маеме надію, што сотрудницькі удносины з нашыма вчыныма, патріотами края, не зопруть ся, а будуть приноситы файні плоды.

У «Отцюзніні» зачинавуть ся такой печатати статі молодых русинознавцьев Мигаля Лыжечка з Ужгорода и Томаша Калинича, котрый наднесь жыє у Шотландіі. Дякувучи їм, розшырять ся тематика журна́ла.

Як видиме, наша «Отцюзніна» ся розвивать, стає богатша тематично. Надіеме ся, же так буде й надале, завто честуйте нашу бесіду, учіть исторію, гордіть ся своим!

Редакція журна́ла

РУДНА БЕСІДА

Є бесіды, котрі в жытю нам трэба
Для екзистенціі, престижу и робóты,
Айбо є лем єдна, дана из Неба,
Котра у серцю – в рамці позоло́ты!

Навчити ся мож бесіды шылякі:
Хоснує ся теперь вже фест англійська,
Украинську сьме вчили ся на дяку,
За ня у школі была и російська.

У світ пушла м из отчої ми хы́жі,
Ищи єден им говор ся навчы́ла.
Лем чим од старости ми вік є блі́же,
Тым булше бесіды ціну порозумі́ла!

Забыти мож ушы́тко из рока́ми,
Деталі ся из гадкы истира́вуть...
Лем з тямкы тяжко стерти колыскову ма́мы,
Русинські назвы і чічок ся памнята́вуть!

Є милозвучні бесіды у сві́ті,
Престижні и модніші чим вта — на́ша...
Лем наша, скромна, ми ги сонце влі́ті,
Для ня май рудна и май лі́пша,
и май кра́сша!

Леся Адамова-Стецювич

Володимир ФЕНИЧ
*доцент кафедри
 модерної історії України
 й зарубіжних країн УжНУ,
 кандидат історичних наук*

ПУД КАРПАТАМИ: ГЛОБАЛНА ІСТОРІЯ ЗЕМЛІ Й НАРОДУВ ИЗ МНОГЫМА ИМЕНАМИ

Начерк 1.

Давня історія: «ничия»

ци, ипно, чиясь земля до появи

Мадярського королівства у 1000/1001 р.

Дакуйське царство

У II ст. до н. е. у писемнум сохташі появил ся новий етнонім сіверных фракуйцюв — «дакы». Сіверні фракуйци (дакы) переселили ся сюды перед 60 р. до н. е. з юга Балканського пувострова. Они заняли територію днешньої сіверної Мадярщини, трансільванської Румунії, українського Закарпаття й сіверно-восточної Словакії. З даками поязують появу першых державных творень у Верьхньому Потиссі, в якому на зламї н. е. археологами выявлено 58 памняток.

Єднов из майбулш знамных й изглядованых наднесь памняток дакуйської культури Карпато-Дунайського ареалу ужгородськым археологом Вячеславом Котигорошком є городище-опідум Сетідава, котрое находить ся в с. Мала Копаня Береговського району. Оно екзистовало од 60 рр. до н. е. (розгрому келтських племен боїв и таврискув короля Критасіра) до занепада Дакуйського царства Децебала (в результаті дако-римських воєн у 105–106 рр.

н. е.). На території площов 3,1 га землі на 2013 р. археологами розкопано 39 дарабув, на котрых выявлено 53 жытла, пувземлянки й наземні конструкції, з яких 42 дакуйські, й 109 будовы вшыляких газдусько-бытовых призначень. З нима поязують выникнення першых державных творень у Верьхньому Потиссі.

У I ст. до н. е. – на зач. II ст. н. е. на величезнуй території Карпатського басейна в долинах рік Мара и Самош розметала ся сіверно-фракуйська держава царя Бурібісты (82/65–44 рр. до н. е.), — «першого й майвеличнішого з царюв Фракії», як писав про нього візантійський историк готського походження (Йордан). Центром дакуйської культуры стали горы Орештіє в Трансільванії з столицьов Сармізегетузе (днеш. Гредіштя Мунчелулуй в Румунії). Укріплені сіверно-фракуйські форпосты (опідумы) доримської Дакії находили ся в Орнчешті (Румунія); Білуй Церкви, Солотвині, Малуй Копані (городище Сетідава) — в Закарпатю; Земпліні, Девіні й Нітрянському Градіце — в Словакії. Розвой вонкашної торговли заставив царя Бурібісту ввести в обіг «світові гроші» — римський денарій, а його дефіцит покрывав ся путем карбованя імітацій у своїх монетных дворах (приміром, Тілішка в Трансільванії). За даныма Йордана, дакы в часы Бурібісты и його майближого сподвижника Дікінея, были поділені на два станы: «піллеатівы» (pilleati) — покриті шкуряным клебаном царюв, жерцюв и «каппілатівы» (capilatti) — простоволосых (простолюдинув).

Позад смерти Бурібісты в результаті сепаратистського заговора в 44 р. до н. е.

Дакія розпадать ся на три, а далє — на пять частий. До зачатка н. е. єї територія звужує ся до меж Карпатської улоговины из западнов границьов за Тисов. Наступник Дікінея — Комозік — став царьом дакув. Прийшовши в тямку од куртого занепада, Дакія за наступного царя Діурпаня обєднать ся в єдиное цілоє и зимов 85–86 р. н. е. нападуть на провінцію Римської імперії Мезію (днешню Болгарію). В результаті сьої інвазії загиб римський намісник Мезії Оппій Сабін. Скоро римляне одомстили ся дакам: префект преторій Корнелій Фуск захватив южну часть Дакії, айбо був убитый при пробі взятя єї столиці Сармізегетузы.

Розцвіт Дакії припадуть на період правління царя Децебала (87–106 рр. н. е.). У 89 р. римський імператор Доміціан мусів укласти з Децебалом мир. Єднак ун був недовгим: до влады в Римі прийшов імператор-полководець «до мозкув костий» Марк Улпій Траян, який максимално розшырив межі Римської імперії за всю єї історію. Уже восени 102 р. у своєю столиці Децебал був позбавлений верьховної влады й визнав протекторат Рима. Траян лишив свої легіоны у Дакії й шіковно навернув ся в Рим сятковати побіду. Туй дустав титул *Dacicus Maximus* («Майвеличніший Дакуйський»). У тот час Децебал зобрав нові сили и 105 р. зничтожив римський гарнізон в столиці Дакії Сармізегетузі й напав на придунайські каштилі римлян. Розмиригований Траян вернув ся в Дакію з 120-тис. арміюв. Його союзниками выступили кочові сарматы. Пуд ударами римських войськовых машин — катапулт — впала столиця Дакії, а за нив и Сетідава

(оппідум в Малуї Копані) (Малокопанськое городище — днесь с. Мала Копаня Береговського р-ну). До літа 105 р. ушытка Дакія была пудкорена римськыма легіонами Траяна, а Децебал заколов ся мечом.

Дакуйська провінція Римської імперії

У 106 р. сівєрно-фракуйська держава Дакія перестала екзистовати. Імператор Траян забрав из собов до Риму 50 тис. дакуйських плінєных, з яких 10 тис. были вержені на смертелні бої арен амфітеатрув. У 107 р. Дакія стала шоровов провінційов моцної Римської імперії з ушыткыма наслідками романізації Карпатського регіону. Вхоженя до римської цивілізації такой тыкнуло ся території Верьхнього Потисся, подовж котрого розмістили ся фортифікаційно-выробничі дакуйські городища-оппідумы Ончешть-Четецява, Біла Церква, Солотвино-Четатя, Мала Копаня-Сетідава й Земплін.

Се кардинално переділило етнічну картину Карпатського басейна й Верьхнього Потисся, яке на цілых пувтора стороча (до 271 р.) оказало ся пуд цивілізаційным впливом Римського світу (*Pax Romana*).

Подобно до другої римської провінції Паннонії, Дакія у 118–119 рр. была розділена на Верьхню й Нижню (*Dacia Superior* et *Dacia Inferior*), а, у 158–159 рр. — на три провінції, хоть до зачатка Маркоманських воєн (166/167–180 рр.) она наново была обєднана пуд назвов «провінції трьох Дакій». Римський лімес (укріплєный кордон) на сівєрі імперії проходив через трансільванські горы ниже сівєрної части Верьхнього Потисся. Туй будовали ся вариші, дороги,

каштили, високі вали й копали ся глибокі шанці. Римський историк Птоломеї нараховав 43 дакуйські вариші, майбулшыма меже яких были Сармізегетуза (Ulria Traiana), Напока, Апулум, Потаїсса, Пороліссум и першый исто римський вариш на лівому березі Дуная — Дробета.

Наприкунци II–IV ст. на території Верхнього Потисся, 2/3 часть якої была вкрита горами й непроходныма хашами, налічувало ся до 350 людських поселень. Часть дідузныны Римського світа (Рах Романа) всокотила ся и туй: сіверный гатар Римської імперії (limes Imperium Romanus) дотягав ся до Карпатського басейна. В историчнуй науці переважує думка, што пуд Римськов імперійов перебував соляный регіон Потисся меже днешным Хустом й Бичковом, а може, й Земплин, котрый у восточнуй Словакії. За римської добы в Трансільванії было зачато горничі розробкы промислового добытка золота, а на Мараморощині Верхнього Потисся — соли. Окрем того, ветераны римських воєн, дуставши в Паннонії й Дакії землі, принесли сюды хліборобство й культуру виноробства. До днешнього дня всокотили ся памнятки римської колонізації Дакії й Верхнього Потисся, несловянські назвы гор й річок Татра, Матра, Фатра, Бескид, Вігорлат, Горгани, Пієтрос, Менчул, Могура, Лаборець, Латориця, Тересва и тд.

По частых ударах варварув у 30–60-х рр. III ст. (сарматув, германцюв, вестготув, сіверных фракійцюв) римський імператор Авреліан у 271 р. наказав провести евакуацію войська й цивільного римського

населеня з провінції Дакія. У 274 р. римське войсько й цивільні колоністы лишили Дакію. Кедь Паннонія была частьов Римської імперії чetyри стороча, то Дакія — всього пувдрога. Маркоманські войны (166–180) днешні изглядателі розпізнають ги «исприсягу варварув» проти Рима.

Костобоки

У II ст. н. е. на землях Верхнього Потисся уцілілі сіверно-фракуйські племена дакув формувають культуру карпатських курганув, носіюв якої ототожнюють з племенами автохтонного населеня костобокув. Докы германці, сарматы й сіверні фракійци рушили рейнсько-дунайський лімес Римської імперії протяжностью 555 км, восточногерманські племена на сіверному гатарі Дакії близь 170 р. явили ся вандалы, які вступили у войну з тутешныма племенами костобокув. Вліті 170 р. костобоки з сівера Дакії вповодж долины р. Олт через Нижню Мезію, Фракію й Македонію вторгли ся в Ахайю, де розгромили знамый храм містерій Деметры в Елевсині.

Наслідкы розпада Римської імперії

У зязку з навалов из востока гунув 395 р. Римська імперія перестала екзистувати. По собі она лишила велику дідузныну Рах Романа:

- римський політичный сохташ — централізованое пудпорядкованя цезарю;
- елліністичну культуру — середньовічну Грецьку (Візантійську) імперію;
- християнську віру сіверного / грецького й западного / латинського обрядув у одповідно Восточнуй и Западнуй Римських імперіях.

Римська дідузнына была поділенов меже трьома імперіями раннього Середньовіча:

Ромейськов з центром у Константинополі (Візантії), Франкськов державов Каролінгув з центром у Аахені й Арабськым халіфатом з центром у Хіджазі. Карпатськый басейн оказав ся не лем меже, айбо й пуд безпосередньым впливом двох з них: Візантійськов (Восточнов) й Німецько-Римськов (Западно) імперіями.

Десь на зачатку нашої еры Карпатськый басейн, ги результат римських завойовань, што пошырили ся на Паннонію, Дакію, Задунавя и Трансільванію, на чотири стороча прилучив ся до античної цивілізації. Писемность, монументалное камняное будованя, варишськый способ жытя, виноград, християнство, каплиці, базилікы, церквы, водопроводы, форумы, ранні християнські мученикы – вшытко йсе й иншое лем крайчиком тыкнуло ся регіону Верхнього Потисся. Тым не менше, на дакулко стороч Карпатськый басейн перечинив ся у цивілізований простур, обы позад Великого переселеня народув наново на дакулко стороч перейти у варварство.

До кунця епохы Античности вшыток світ поділяв ся на цивілізовані й варварські народы. Се діленя, што ся цалком розуміло сочасниками, мав шор об'єктивных критеріюв, з яких важнов была урбанізація. Та и самое понятя «цивілізація» походить од латинського слова «civitas», што значить варишську сосполность з одповідным уровнем матеріалної културы. До того же вариш-град з його высокыма стінами, улицями и камняныма будовами став квінтенцією понятя «сталое поселеня», што не мож уповісти про село.

На зачатку бывшу Римську Дакію завойовали агресивні германські племена готув, карпув, вандалув й гепідув. Непроходні Карпаты, назву яких першым схосновав у своій географії Птоломей для позначеня гурського кряжу меже Дністром и Тисов, стали проходныма в час «Великого переселеня народув»: готув, гунув, гепідув, лангобардув и аварув, які привели з собов часть першых восточных словян.

У 375 р. тюркоязычний азіатськый народ гунны перейшли Волгу и пудкорили тамтешных угрув (праотцюв днешных мадярув), які проживали в регіоні пуд назвов Левадія. Позад поневоленя остготув, котрі жыли на сіверному березі Чорного моря, гунны завойовали вшыткый Карпатськый басейн. Послі того, як у 433 році римляне лишили щи єдну свою провінцію Паннонію, великий вождь гуннув Аттіла перенюс свою столицю в район нижньої Тисы, де до того часу жыли остаткы сарматув.

Як писав у 1776–1787 рр. автор трьохтомника «Занепад и падіня Римської імперії» Гібон, столиця Аттілы находила ся «меже Дунайом, Тисов и Карпатськыма горами, у низинах Верхньої Мадярцины».

Катастрофічні наслідкы про населеня Верхнього Потисся мало вторгнення гепідув наприкунци IV – на зачатку V ст.. Многогранна исторія місного населеня Верхнього Потисся келтув, фракійцув, дакув и костобокув моментално перервала ся наприкунци IV ст. Позад битвы при р. Недао у Паннонії в 454 р. гепіды на чолі з Ардаріхом цалком розбили своїх учорашных федератув гунув и стали домінантами

в Карпатському басейні. У результаті своєї інвазії землі Верхнього Потисся перейшли у пустіня аж до приходу сюди слов'ян на зачатку VI ст. Многогранна історія корінного населення Верхнього Потисся келтів, фракійців, даків и костобоків переривать ся наприкінці IV стороча.

(дале буде)

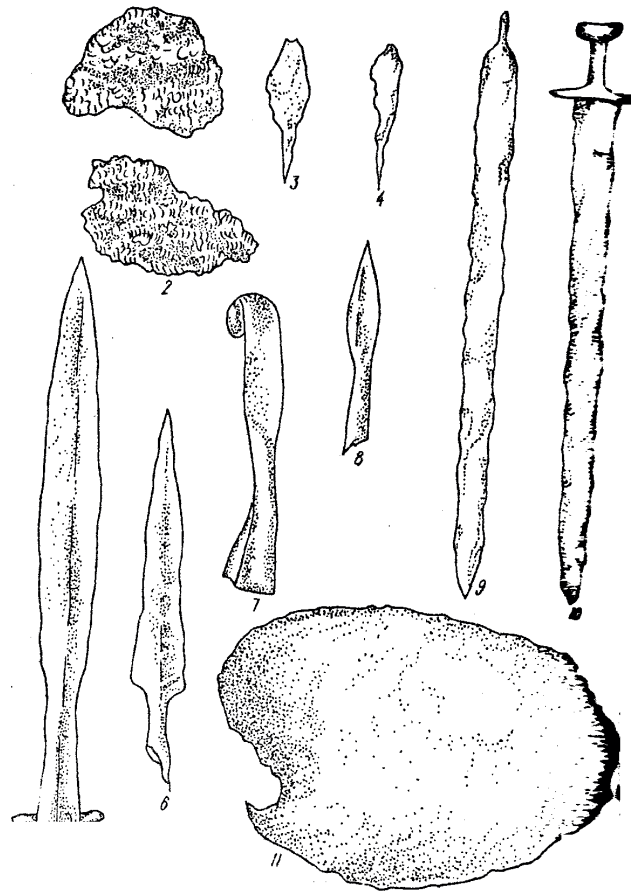
Павел ПЕНЯК

старший научный працівник,
кандидат историчных наук

ЦИ БЫЛИ НАШІ ПРЕДКЫ ВОЙОВНИЧЫМ ЕТНОСОМ?

В обстоющих шырокомасштабной войны Росії проти Украины фест урос интерес до мілітарной культуры наших предков. Меже науковців и вшитких интересантув проблема вызброя и войсковое діло давнього населеня фурт выкликали й выкликавуть читавый интерес. Се обумовлено многыма чинниками. Окрем того, изглядованя своєї проблемы дає можность ліпше розуміти політичну и соціалну ситуацію тогочасної сполочности. Про войсковый вызброя слов'ян Верхнього Потисся у нас мало даных. Особо се тыкать ся VI – VII ст. — періода, коли они заселили регіон. Тому склало ся перелята одсутности войскового споряженя у тот період цалком. Се не може быти пудставов думати про одсутность окремых видув зброї у даного етносу.

Про то, што слов'яне в період розселеня на територію Центральной й Южно-Восточной Европы мали відповідну войскову організацію, тактику, а в них екзистовали соціалні рокаші професійных вояків и

Залізна зброя:
1, 2 - фрагменти кольчуги (Мала Копаня); 3, 4 - стріли (Берегове); 5 - наконечник списа (Мала Копаня); 6-8 - наконечники дротиків (Мала Копаня); 9 - меч (Ардаван); 10 - меч (Соломонове); 11 - шолом (Мала Копаня).

были поширені окремі види зброї, знаеме з переказув римських и візантійських авторув: Тацита, Иоанна Ефеського, Феофілакта Сімокатти, Менандра, Прокопія Кесарійського. Про оснащення слов'янських вояків щитами дає знати римський историк Тацит (I ст. н.е.) и візантійський автор VI ст. Прокопій Кесарійський. Шкода, айбо про слов'ян, котрі перейшли Карпаты, писемні дані хыблять. Но мож допустити, што и ті слов'яне, які двигали ся на запад, находили ся на котромусь відповідному шаблі войскової організації. Археологічні находкы, што характеризувуть зброю давньых слов'ян Верхнього Потисся, доста нечислені. Окремі фрагменты зброї были найдені трафункowo, а дані про умовы їх

нахоження уривчасті й неповні. Се мечі, бойові балты, наконечники списув, стріл, захистное споряженя — шоломы, колчугы, які належали до професійных видув зброї и потребовали спеціалных привычок у хоснованю.

Словянський вояк був озброєний тяжким двосічним (каролінгського типу) мечом, про што свідчать находкы з Мукачова, Соломонова, Арданова, Великих Лучок, Верхньої Вызниці. Остря такого меча загострювало ся з обох бокув. Подовж остря проходив жолоб — дол. Меже острьом и держакон насаджовало ся перехрестя, яке всокочовало руку од ударув супротивника. Держак закончовав ся головков. Наприкунци XIX ст. у Мукачові у час рытя канала на глубині 1,5 м было найдено двосічний меч з коротков плосков рукоядкоу, довгов 0,7 м. Пиля меча засвідчено розметані кусткы й ліпну посуду з намальованыма габами в орнаменті. Т.Легоцький однюс находку до часув перед приходом мадярув до Тисо-Дунайського басейна. Чеський славіст Я.Ейснер визначив єї як погреб словянського вояка IX ст.

Вчені, проаналізувавши особливість окремых видув зброї, зробили вывод, што булшость находок походить из ховалных комплексув. Так, пиля села Соломонова Ужгородського району у 1883 році в єдному з курганув зафіксовано двосічний меч з перехрестьом и набалдашником (довжына 93 см, шырина остря 4,2 см, довжына ручки 11 см, дакулко листоподобных стріл, остря ножа, два стремена, бронзовый перстень, дакулко пряжок и деталюв од сідла, плоска пудкова пувмісячної форми з трьома

отворами для клинцюв. Мадярський вчений Й. Гампел датовав меч XI – XIII ст., а Я.Ейснер на основі типології стремени и стріл однюс го до IX – X ст. Аналогічний вызброй на території Словакії найдений у Детвы, Скалицы, Нітранської Жабокрекі.

На околиці села Арданова Мукачовського району найдено меч, який мав двосічний клинок, што ся зужовав. Ун одокремлений од руковя перехрестьом. Його довжына 81,6 см, шырина клинка 4,8 см (рис. 1, 9). Я.Ейснер датовав меч середньов добов городищ (800 – 950 pp.). Ун находить ся у фондах Закарпатського краєзнавчого музея им. Т.Легоцького. Желізний меч ведно з двома косами-горбушами было выявлено у 1932 р. пиля горы Брдо близь села Верхня Вызниця Мукачовського району. Двосічний меч довжынов 69,5 см мав на острі подовжні пазы. На ручку припадало 9 см. Косы-горбуші, а такой аналогії дозволяють го датувати IX – X ст.

Про екзистованя воякув-лучникув свідчать находкы тулчастых и черенковых стріл разного типу й величины (Ужгород-Радванка, Ужгород-Замкова гора). У войську словян были не лем піші воякы, а й коннотники, про што свідчать находкы желізных шпор из Бучі. На їх озброєню были желізні списы, ножі-кинжалы. Спис односить ся до майдавнішых масовых видув зброї. Візантійські авторы давуть знати про нього як про вызброй, котрый притаманный восточным словянам — антам. Ун ся упоминать не лем як єден из типув колющої зброї, а й як понятя для вызначеня числа войська. Наконечники списув знані з Гут й Малої Копані Бере-

говського району. Находка з Гут була виявлена у 1890 році пуд час рыття каналу для осушення болота. Довжина списа 66 см, ун виготовлений з чотиригранного дрота діаметром 1,25 см. У задній частині наконечник переходить у втулку діаметром 3 см, на котрій є два отвори для кріплення до дерев'яного стержня. Довжина втулки 9 см. Наконечник списа з Малої Копані мав широке плоске перо, яке помалы переходило у втулку. Ун був задовжки 53 см, з них на втулку припадало 17 см (рис. 1,5). пуслідня кончала ся двома крилами. Аналогічний наконечник походить из могилника Девінска Нова Вес (Западна Словачія). Наконечники стріл представлено двома типами: з втулок и без неї. Перші походять зо Зняцева (1 екземпляр), Ужгород-Радванка (3 екземпляры), Федорова (1 екземпляр), Малої Копані (1 екземпляр).

Боронення представлено находками фрагментув шолома й колчуги. У 1930 році на городищі у Малуй Копані зафіксовано фрагмент шолома, котрый був изготовлений из желізної пластини товщинов 2-3 мм. Ун був зогнутый по формі людського черепа. У зогнутому виді шолом мав розміры по довшуй осі 22 см, по куртуй — 15 см (рис. 1, II). Склепаний из чотырьох частий, покритых бронзовов обтяжков. Дякувучи сферичнуй формі, ліпше боронив вояка од поранення. Удар, нанесений супротивником по такому шолому, ковзав ся по його стінці. Ту ж выявлено фрагменты колчуги у виді купы оплавленого желіза, на якуй виділяють ся кольца продовгуватої форми розмірами 1,2-1,4 см. Она представляла собов металеву сорочку,

котра была виготовлена з колечок, продітых єдно в другое й заклепаных. Колчуга першый раз ся появила на сході, а у словян фіксує ся з другої половци I тис. н.е. За всіма даныма малокопанська колчуга побывала в огни, што стало причиною єї деформації. И шолом, и колчуга належали єдному вояку (рис. 1, 1,2). Што ся тыкать наконечникув дротикув, то на городищі у Малуй Копані зафіксовано три екземпляры з листовидным пером й втулков. Їх довжина колымбала ся в межах од 8 до 17 см (рис.1, 6-8). єден наконечник дротику з двома заостреныма выступами и черенкоподобным стержньом довжинов 12 см выявлено на поселеню у Червеньові Мукачовського району.

Словянський вояк був вооружений и бойовов балтов, яка походить з трафункових місць находок. Балта того часу была єдным з основных газдувських знарядь роботы й єдночасно бойовов збройов. Для того, обы газдувська балта стала стучнов збройов, треба было подовжыти ручку (держак). За формов они дашто одрізняють ся од газдувських. У них меншый обух, вузькое клиновидное остря. Так, у 1890 році пиля селища Вузловое Береговського району пуд час копаня каналу найшли бойову балту вєдно з наконечником списа. Єї розміры: довжина 20 см, шырина остря 4 см. Бойова балта з Ужгородського району (то клювоподобное чотиригранное остря. Довжина балты 19 см, шырина остря 3,8 см. Діла порунення подаєме розміры газдувської балты: довжина од 15 до 22 см, шырина остря од 9 до 14 см, діаметр втулки од 3 до 4,5 см.

Період, котрый розпозірує ся в очеркови, односить ся до часу, коли войовали піші войська. Войськові загоны бороли ся не рокашом, а в організованих бойових шорах, за тактичними правилами. При сьому визброй близького бою, колюча й рубавуча зброя, набывали діла результату битвы рішалное значеня. Як свідчать археологічні дані, діла організації оборони у Верхньому Потиссі споруджовали ся грады-замкы. Пуслідні ставали адміністративними, економічними, політичними й культурними центрами (Ужгород, Боржава, Земплін). У них перебували войськові дружини, завданьом котрых было тримати у покорі населеня и вести боротьбу з вонкашньов угроз. Наприкунци IX ст. вторгнення мадярських племен у Тисо-Дунайський басейн привело до знищення войськової організації словян, руйнації градув-замкув. Айбо місное населеня не приостановило боротьбу проти завойовникув. У XI – XIII ст. споруджує ся шор новых городищ на высотах и малодоступных містах, які укріплювали ся валами, ровами, камняными стінами (Білкы, Мала Копаня, Мочідланы, Хмелів, Бреков, Лічартовце). Се были провізорні хованкы оборонного значеня, в котрых у разі опасности населеня ся прятало зо свойима покладом и маргов.

Игорь ПРОХНЕНКО

доцент кафедры археологии, этнологии

и культурологии УжНУ,

кандидат исторических наук

СЕРЕДНЯНСЬКИЙ ЗАМОК

Меже замкув днешньої Закарпатської области свойов топографіюв виділять ся каштиль, розміщений на руниці пиля рікы Велі в селищі Середньое. На днесь из построень майбулше всокотила ся жытлова будова (розміры 18,6 × 16,5 м) у централнуй части архітектурного ансамбля. Довкола неї простелив ся обыстаный камняными стінами просторый замковый дворик. Додаточна фортифікаційна система, у плані близької до квадратної форми, представлена двома лініями замітно знивелиованих валув и шанцув. Вонкашний вал робить меншов площу памнятки — 200 × 200 м, майже вшытка територія якої уже наднесь фест розвалена в ході будовалных и газдувських робут. За свідченнями проживаючых пиля замка старожылув, одчутного руйновного удара архітектурному

комплексу нанесла діяльність реставраторів, котрі в час обновлення центральної будови понижили булшу часть прилягаючої од ній території. Они поміняли вонкашний вид валув и шанцув, што не позволяют говорити про їх автентичну висоту й глибину. В окремих містах днешня висота валув сягать 3,5 м. У ході робут, за свідченнями місних жителюв, была рушена и штучна система циркуляції воды (трубы набору й зливу), што надходила з рікы у шанцы з западного боку и вытікала з них з восточного. У даный час у результаті застою дождьової воды булша часть шанцув вже заболочена.

Про сесь замок екзистує цілий шор легенд, які муцно зайшли до популярної, научно-популярної, научної літературы, а одповідно й до світоприйнятя людий. За сьым пудходом змоцнення стін поязує ся з орденом тамплієрув. Сесь регіональний міф укріпив ся, дякувучи тому, што довгий час без належної аргументації на основі «архітектурных особливостей» зведеня замка датовало ся XII ст. При подобному хронологічному визначеню не мож пояснити, як трафили до внутрішнього заповнення корінных стін центральної будовы кускы фест молодшої цеглы. Булше того, замкы аналогічного планованя на території Мадярщины атрибутовувуть ся булш пузньым часом — періодом не скорше XV ст.

Такой одзначиме, што вказана дата зведеня перечить даным письмовых жерел. За нима мож встановити шорову послідовность поязанных з сьым укріпльєном дійств. Населений пункт Середньє, який у 1455 р. споминать ся вже ги варишик, належав

мадярському роду Палоці. Не обзираючи ся на то, што шіковное пуднесеня роду зачало ся щи за правліня короля Сигізмунда, з зачатку XV ст. його представники занимали высокі державні посты й за вірну службу дустали великі маєтности на сіверному востоці Мадярського королівства, они не мали на своїх землях жадного каштиля. У 1414 р. Палоці дустали дозвол на зведеня замка, айбо, скорше за вшытко, не схосновали ся ним. У 1429 р. їм даровали шарошпотоцьку домінію з замком Уйгель (Шатораляулгель). У Середньому же зведеня першої будовы на території будучого замкового комплексу, котра з часом стала центром всього архітектурного ансамбля, было зачато лем наприкунци XV – зачатку XVI ст. Одбыло ся се єдночасно з закладаньєм тарні для добываня каміня, яка пузніше была схоснована як пудвал для всокоченя винної продукції.

Ситуація довкола Середнянської домінії заострила ся після Могачської битвы 1526 року, в котруй загиб послідный представник роду Антал Палоці, не лишивши за собов наслідника чоловічої статі. За величезну дідузнину зачало ся многоручное протистояня меже братами Добо (близькыма родичами Палоці) й представниками роду Перені. Булшу часть дідузнины з центром у Шарошпотоці Фердинанд I у 1527 роци даровав Перені, а Середнянську домінію, дякувучи пудпорі Яноша Саполяї, вдало ся прибрати до рук Ференцу Добо.

У сесь час зачинать ся розбудова системы обороны довкола жытлової турні, што пудтвержує и таблиця пиля входу до винных пудвалув: «Выкопані стараннями

братув Добо, Ференца, Иштвана й Домокоша, спадкоємцюв и власникув Середнянського замку. Защитныма стінами й шанцом укріплено 1557 року Христового». Одповідно и функціонованя будовель у якости замку можеме визначати часом не скорше середины XVI стороча.

Основным жерелом доходув братув Добо была торговля з полськыма землями, переважно вином и жывов маргов. Правда, сеся торговля часто вела ся в обход королівських митных постув, про што свідчить скарга Дьордя Сентівані, в якуй ун обвинив людий Иштвана Добо у вывезеню 12 возув з вовнов до Польщы без сплаты мыта (жытелі Середнянського замку файно знали мадярсько-полське пригранича и супукуйно обходили мытні посты). Стабільный прибыток давала й торговля турецькыма пліненыма, яких держали в Середньому.

Єдиный сын Иштвана Добо Ференц позад смерти отця успадковав величезну дідузнину, у тому числі й Середнянську домінію. Так як про його хворобы было добре знамо при дворі, король Рудолф дав му право волного складаня заповіта, айбо вже у септембрі 1602 р., через дакулко тыжнюв позад смерти велможі королівські представники заняли Середнянський замок, описали вшытко майно и буашость цінных предметув одправили до королівського двора.

Сам каштиль перейшов у володіня Софії Перені, онучкы Домокоша Добо, а пак по єї смерти - до нащадкув Анны, сестры Иштвана Добо. Онучков Анны Добо была Жужанна Лорантфі, жона

Дьордя Ракоці I; и так Середньое у якости наслідства оказало ся в руках трансільванських князюв Ракоці. Пузніше твердиня стала общым володіньом родин Форгач й Илошваї. За свідченьом урбарія 1689 р. «пять рокув тому замок был спаленый повстанцяма, айбо дакулко приміщень якось одремонтвані й перекрыті соломов до днесь ся хоснують». Занепад каштиля продовжовав ся й послі вызвольной войны, коли ним володіли Перені й Баркоці, айбо на ремонт споруды практично не тратив ся нитко. З XIX ст. жерела споминають вже лем руины.

У ситуації, коли подана в исторіографії фест міфологізована картина розвоя Середнянського замку протирічила свідченьом письмовых жерел, назріла необходимость проведення на суй памнятци археологічных изгядовань. У ході трьохручных робут (2008, 2017-2018 рр.) зобрано читавое число находок, які уносять ся до разных культурных й будовелных горизонтув памнятки. Остаткы дозамкового заселеня урочища представляють дакулко піціцьких одламкув сформованой од руки керамікы. Мусай одзначити, што в даному районі зафіксовано великое число старожытностей разных хронологічных періодув. Одповідно, час од часу не оминало людський позур стучное, обы прожывати, місто пиля рікы, де в ранньомодерну добу был построеный комплекс жытловых и оборонных будов.

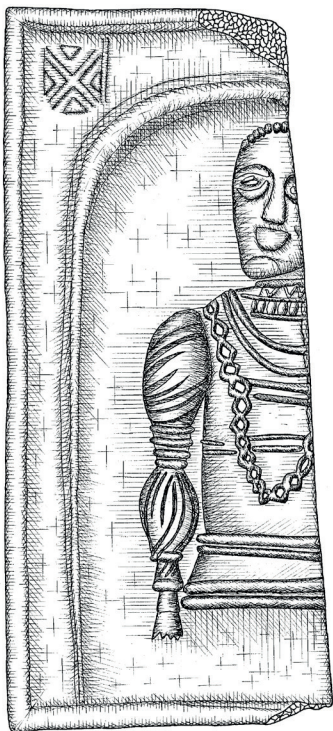
Керамічні выробы горизонту екзистованя каштиля в основном представлені посудов и кафельом. У векшині они односять ся до заключного періода хоснованя

укріплень у XVII ст. Асортимент посуду включають різні форми столової кераміки (кубки, миски, тарілки, довжанки, горщики, кришки), величина якої орнаментована нанесенима червонов фарбов прямима й габовима лініями, а такої поливом зеленого вадь кавільового цвітув. В окремих трафунках хосновали ся комбінації білої, жовтої, небової (голубої) и чорної глазури.

Кафель ділить ся на три великі рокаші: екземпляры без поливы, плитки, покриті глазурьов зеленого цвіта и фрагменти з поліхромним розписом. Для оформленя середнянських пецув было характерное хоснованя вшыляких комбінацій геометричного й ростинного декору. В його доповненя в конструкціях пецув XVII ст. хосновали ся плитки з зображеньом русалок, а такої екземпляры, што оздобльовали верх пеца з жунськов тварьов и цифрами

1637 вадь стилізованим образом ангела й цифрами 1632 й 1451. Меже находок кафеля реалістичностьов зображеня виділяють ся два екземпляры XVI ст. На єдному з них намальований аристократ, вбратый за того-часнов модов з нагруднов парадов, што пудтвержує його високий соціалный статус. На другуй плитці — постава Исуса Христа, якого пудпорувуть ангелы, з страждальным выразом лиця. Окреме одзначиме уламкы двох поліхромных кафельных плиток. Єдна розмальована жовтов, небеснов, кавільовов и білов фарбами. На нуй зображений конник в тюрбані. Другый екземпляр в композиції включав дві звірькы, які нагадувуть верблюдув. Кафель вкритый глазурьов білого, небового й жовтого цвітув.

Такої з керамічных виробув виявлена ціла серія грузил для ткацьких станкув, што свідчить про выготовленя матерії безпосередньо в замку. З діятелностьов місных майструв поязані находкы набойок обувли, величезное число котрых вказує на діятелность шевцьов. До масовых находок такої належать желізні ключі, замкы й пряжкы. У горизонті XVI–XVII ст. найдена ціла серія друбных бронзовых виробув, в тому числі уламкы стрілок од настінної годинкы й ковані елементы убкладок книжок, прикрашені геометричним, ростинним, антропоморфним и зооморфним декором. Єдна книжна оковка з бокув гравірована ростинним декором, а в центрі зображеня — короно-

ваний двоголовий австрійський орел. Щи єдна мідна застыбка зо слідами позолоты оздоблена головоу лебеда.

Важну інформацію для хронологічного визначеня будовничых горизонтув Середнянського замку и встановленя особливостей жытедіятелности його населеникув несуть находкы монет и товарных пломб. Набор находок в основному одображає общі тенденції регіонального грошового обігу ранньомодерного часу. В колекції середнянських монет упозірує ся котрась закономірность: домінованя мадярських номіналув XVI ст., в основному другої половкы сього стороча, а такой сілезьких, польських, литовських й шведських монет першої половкы XVII ст. Активізація у гурьскотиському мікрорегіоні на зачатку XVII ст. сіверного (польского) торговелного пути пояснює ся турецьким фактором в общеполітичній ситуації.

Характернов особливостьов Верхнього краю Мадярцины была активна діятелность фалшивомонетникув, продукція яких в матеріалах Середнього представлена файним процентом. Выявлені сім фалшивых номіналув, два з яких XV ст., три — XVI ст., два — першої половкы XVII ст. Булше того, письмові жерела нам позволяють прослідковати историю єдного з місных «майструв», який даякий час перебував у Середнянському замку. История Міклоша стала знамов, дякувучи протоколу дознаня, який в Національному архіві Мадярцины найшов угочанський изглядатель А. Комаромі, и на основі якого опубліковав статью в историчному зборнику «Сазодок» (Стороча). Майстер

Міклош походив з трансільванських сасув (саксонцюв). В юні рокы научав ся мальованю в Шегешварі (Сігішоара, Румунія), потому одправив ся вандровати Німеччинов. Окрем мальованя, научав ся ювелірному ділу й обробці каменя. Щи до Могача вернув ся домув, в Трансільванію, дякувучи протекції родичув, став королювським каменярьом. Айбо так, як нияких умінь в области архітектуры ун не мав, мусив ся лишити сього и подати ся у вандры. Доля привела го в Угочанський комітат, де го наняв на роботу володарь замка Нялаб, угочанський жупан Габор Перені. Позад битвы пуд Могачом, де загиб власник Нялабу Габор Перені, Міклош перейшов у Хуст, у розпоряженя мараморошського жупана, капітана Кріштофа Каваші, який держав у страху вшыткі навколишні поселеня. Туй ся и зачала його «професійна карера» фалшивомонетчика. Подовж будучых десятироч ун побывав у Мукачовському замку у капітана Мігалья Бюді (де му компанію склали поляк Станіслав и сілезець Гансель), у Середньому — у Ференца Добо, в Гуменному — у Дьордя Другета, у Шарошпотоці — у Баторі. На недовгий період вернув ся на Угочанщину, де наняв ся до сына свого бывшего патрона Габора Перені — Яноша. Айбо Другеты за пудробку монет платили булше, завто скоро ся вернув до їх володінь в комітатах Унг и Земплін. На зачатку 1550 рр. Міклош поселив ся у замку Другетув у Ясенові, айбо туй доля одвернула ся од нього, и за доносом місцевого чиновника його рештовали, судили й казнили.

Важну інформацію несуть находки товарних пломб. Айбо и середнянські екземпляры, які в два разы збушили число закарпатських товарних пломб, не змінили статистичну ситуацію — число похожих находок у порунянні з другыма регіонами Європы лишать ся незначным. Похожое положення позволять говорити про одсутность на території гурського Потисся в пузньосередньовічні й ранньомодерні часы потужных торговых центрив и, відповідно, слабу активность торговців, што было зумовлено поруняно малым числом проживавучого на сьых землях населення. Текстильні пломбы майбулш точно вказувуть на торговелні п'уті и характер товарообіга конкретных регіонув у конкретный час выступавуть индикаторами локално-регіоналної торговлі. Колекція пломб Середнянського замку, до якої на днесь входять десять екземплярив кунця XVI – зачатку XVII ст., включає дві великі пломбы з Всховы (бывший Фрауштадт), єдну з Гданська, а такой маленькі пломбы з так званым гмерком, походження котрых майимовірініше такой п'язано з територійов Польщы. Окреме стойить пломба з чеської Їглавы, айбо и она не перечить выводам про активізацію на вказаных територіях у сесь час сіверного (польского) торговелного п'ути.

Предметы вызброю представлені свинцьовыма кулями для кресув діаметром до 1 см, желізныма кулями діаметром до 1,5 см и ядрами од канонам малого калібра (4,5 см). Дана зброя датує ся XVII ст. и односить ся до завершалного етапа функціонованя замка. Окреме одзначиме находку елемента замка креса сього ж хронологіч-

ного періода, який позволять конкретизувати типологію комплекта озброєня місных солдат.

Вшыток набор матеріалу, зобраный в ході изглядованя Середнянського замку в 2008, 2017 и 2018 роках, датує ся не скорше другої половкы XV ст., што хронологічно збігать ся з зафіксованыма в письмовых жерелах датами. В комплексі з добытыма археологічныма даныма они позволявуть вызначити зведеня будовы пиля рікы Велі кунцьом XV – зачатком XVI ст. Хронологічна атрибуція наявных горизонтув свідчить, што на середину XVI ст. ся споруда стала ядром великого замкового комплексу, фунгованя якого фіксує ся зачатком XVIII ст. На даный час «тампіерський» етап екзистованя будовы твердо односиме до категорії «туристичных міфув», впроваженя якого у науковуй літературі фест покривило реалії середньовічної исторії края.

Томаш КАЛИНИЧ

ЗВУН СВОБОДЫ

Другое децембра 1920 року. Пуд даколишньым ужгородськым жупанатом — глота, не никавучи на дождь. Туй идуть церемонії народного сята русинув. Сперед барокової хыжі пудвішений великий звун, завитый у звязяну америцьку курагов. Англійський надпис на звоні говорить: «Най свобода буде проголошена через цілый світ усьым жытелям його». Оркестер грає народный гімн, а слідом за ним звун звіщать свободу новуй Подкарпатськуй Руси.

Исторія сього звона ся зачинать у Філадельфії, де была прията америцька декларація независимости (1776 р.). Тогды урядова будова, місто тої події, днесь ся кличе Зала Независимости (Индепенденс-голл). А єден из звонув тої будовы, пак названный Звонем Свободы, став културным и идейным символом. Його слава породила много прикладув наслідованя.

Ужгородський звун лятый 1918 року, коли ся уже близив кінець Першої світової войны. Чехословацький рух домагав ся розвала Австро-Мадярської імперії. Томаш Масарик и його соратники глядали симпатію американцюв. У кунци октовбра ся нарадили на акцію у Залі Независимости у Філадельфії, де ся Америка родила.

Чехословакы уже были устигли выдати декларацію независимости. Зато ся до Філадельфії закликав майшырокий колектив бездержавных народув Централної Європы, так звана Централноєвропська Демократична Унія, обы пудписати

ворошню декларацію. 22 октовбра Унія забештеловала уже готову репліку америцького Звона Свободы уд звонарни Менілі (Meneely Bell Company).

Централноєвропський Звун Свободы був представленый 26 октовбра 1918 р. Учасники декларації єден за другим торжественно звонили, тягнуци за мотуз. Меже ними був Григорій Жаткович, правник, родом из Голубинога, што ся узяв за політичну роботу на просьбу Америцької Народної Рады Угорських Русинув. Жаткович був новым членом Унії: такой там у Філадельфії був приятый за представителя угорсько-русинського народа. Далші конкретні плани на Звун Свободы не были. Актив Централноєвропської Унії ся розыйшов до кунця року: у Європі ся зачинала мирна конференція.

Жаткович пушов до Європы у фебруарі 1919 р. и вернув ся в августі. Чим ся вернув, обернув ся на Централноєвропську Унію з просьбов передати му Звун Свободы. Унія передала звун Чехословакіи и Русинії, лишавучи за другыми членами право позычаня на шість місяцюв. У середині септембра Жаткович дав привезти звун у Гомстед, на засіданя Народного Конгреса Америцьких Русинув. Сесе був речовый доказ успіху його місії. Жаткович ся вернув назад до Ужгорода у кунци місяця. Звун ся лишив в Америці ши девять місяцюв и пушов за Жатковичом 12 юнія 1920 р., кой тот уже був дочасным губернатором Подкарпатської Руси. Звун мав везти Жатковичув соратник Михаил Ганчин.

Жаткович и Ганчин ся виділи в юлію, айбо звун представленый в Ужгороді вже

май пак, у децембрі. Годно быти, ож торжество чекало стабільну ситуацію помеже страйками. Интересно, ож 2 децембра было не лем народное сято русинув, айбо и Жатковичово личное сято: мав 34 рокы. Уд имени америцькых русинув передав Звун Свободы варишському комісарови Ивану Желтваю.

На тот час слова свободы уже были гурькі. Надія на автономію ся змінила розчарованьом. Уже в 1921 р. Жаткович подав демісію и вернув ся до Америки. Звун ся лишив без газды. Жаткович мав знати, ож ани варишська, ани вармедська хыжа (жупанат) в Ужгороді не мали ушореное місто на звун. Ачей не думав, ож Звун Свободы сяк и буде роками марніти в жупанатському дворови. Місто символа Свободы став символом несповнених амбіцій. Промыслова выставка 1927 р. в Ужгороді дала новий шанс Звонови Свободы. На вході до выставки была поставлена 28-метрова деревляна турня в стилі карпатської церьковної архітектуры. Губернатор Антоній Бескид хотів дати звун до турні, котра бы пак стояла на достойному сталому місті, приміром, при Ужгородському замкови. План ся не реалізовав позад фінансовых тяжкостей, турню в 1928 р. розобрали. На жаль, другый шанс уже не прийшов.

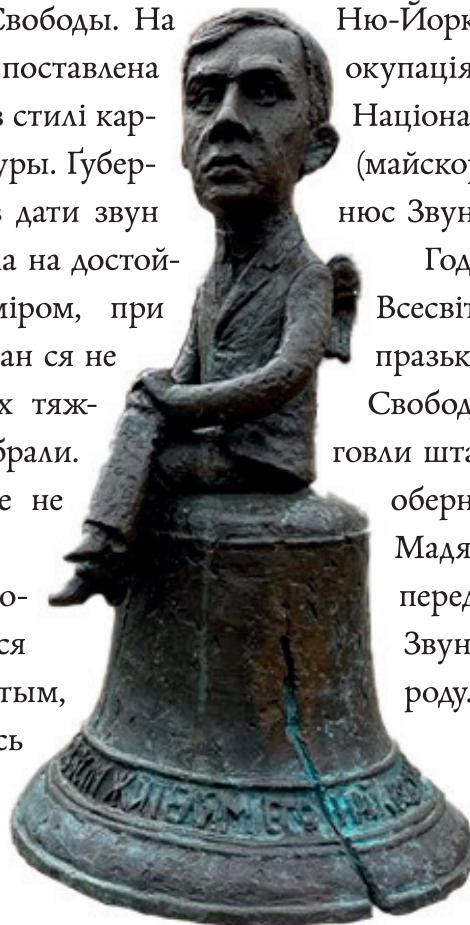
У 1928 р. америцькый словак Франтішек Тума имив ся глядати Звун Свободы з тым, ож давав на нього колись гроші. Сесе заинтересовало Едварда Гайна (Edward T.

Heyn), пражського кореспондента новинкы «New York Times». Гайн нащавив Ужгород и найшов звун там, де го поклали вусям рокув сперед тым. Стояв запорошений на дворови жупаната, меже курьми. Історія была публічна и неприємна. У октовбрі 1928 р., скоро по Гайновому репортажови, звун перевезли до Прагы и дочасно помістили на Пражському замкови. У слідуочі роки пудкарпатські русины змагали ся вернути «свуй» символ, айбо уже ся были споздили. Як варіант розміщення, пропонувала ся будова земського уряду архітектора Франтішка Крупкы.

Доля Звона Свободы в Празі описана в книзі чеського звонаря Петра Рудолфа Маноушка («Zvonařství»). У 1939 році звун дочасно передали до Національного памнятника на пражському Віткові, обы го пак загнати на Всесвітню выставку до Нью-Йорка. План зломила німецька окупація в марті 1939. Адміністратор Національного памнятника Крушка (майскорі Йозеф Крушек) тайно перенюс Звун Свободы на Петржін.

Годно быти, ож організаторы Всесвітньої выставки чекали празьку репліку славного Звона Свободы. У маю 1940 р. міністер торговли штата Пенсилванія Річард Браун обернув ся на Гітлера и на посла Мадярцины в США з просьбов передати Централноевропейський Звун Свободы за грошову нагороду. Удповіди не было.

Меже тым у юнію гестапо зачало глядати Звун Свободы в Празі. Мож ся дога-

довати, ож дузнали ся за нього з телеґрамы Річарда Брауна. Звун зась перенесли, на сесь раз на Голешовиці. По выслобоженю Прагы в 1945 р. звун вернули до Національного памнятника. Архітекторы плановали звуницю, котра не была реалізована.

20 апріля 1956 р. міністерство культуры ЧССР передало Звун Свободы церкви с. Антонія на Голешовицях. Подля усных споминок, звун фактично був там уже з 1946 року. Такой того року Державный памнятковый институт заказав хосновати звун позад дефектув. Наконець, звун установили на ярь 1980 р., першый раз за цілу його исторію. Уд 1994 року, кой був проведений ремонт кріплення, хоснує ся дотеперь.

ГЛАВНІ ЖЕРЕЛА:

- Архівный відеоматеріал из Ужгорода (2.12.1920). Národní filmový archiv. <https://lindat.mff.cuni.cz/repository/xmlui/handle/20.500.12801/3901636-01>
- H. A. Miller. Masaryk, Practical Idealist, Teacher of Men and of Nations. Bryn Mawr Alumnae Bulletin, 1938.
- Народный Конгрессъ Американскихъ Русиновъ. Американскій Русскій Вѣстникъ, 18.9.1919.
- The Mid-European Union. Американскій Русскій Вѣстникъ, 25.9.1919.
- Народный праздникъ Русиновъ. Русинъ, 8.12.1920.
- Věž živnostenské výstavy. Podkarpatské hlasy, 26.9.1927.
- Československý zvon svobody nalezen. Národní listy, 12.10.1928.
- P. R. Manoušek, Zvonářství. Praha, 2006.
- T. Campbell. That Time Hitler Stole the Liberty Bell. Tomlovesthelibertybell.com. <https://tomlovesthelibertybell.com/that-time-hitler-stole-the-liberty-bell/>

АКТУАЛНОЄ ІНТЕРВІУ

**«ГЛАВНОЄ ПРО МЕНЕ,
ОБЫ РУСИН ЗНАВ,
ШТО УН РУСИН,
И ГОРДИВ СЯ СИМ»**

У пудкарпатському русинському двиганьови за тоты роки, што у ньому участвову, видів им вишыляку челядь. И тому маву фест примірув, обы дашто поруняти й проаналізовати. Єдно можу вповісти, ож мало є таких — успішных, реалізованых и знамных — які суть у русинському двиганю просто так: не претендувучи ни на котрі матеріалні выгоды, ни на якоє главенство в русинських організаціях. Они суть туй, бо так велить їм совість, бо у сьому видять своє призначеня. А вже докус єдиниці — се тоты, што мали вишытки блага и вызнаня поза русинством и прийти діла них сюды, ги рахувуть русинофобы, меже нас — «нетребув и дилетантув» — означало, спустити ся на самое дно, змаргіналіти ся. Айбо они се зробили. Такой крок у бук свого обездоленого народа вчинили в свуй час Адолф фон Добрянський и Михаил фон Висаник. У наш час можу сміло назвати такого «русинського декабриста» — Володимира Біланина.

Про Володимира Федоровича розказав ми першый раз, прощун бы днесь, Иван Петровіцій. Давучи му характеристику, Иван Юрійович накурто вповів: «Майже ани єдна русинська книжка не выйшла без участи Біланина»...

З того часу утекло много воды, мы з Володимиром Федоровичом стали цімборами. Тому и рішив им взяти уд нього

інтерв'ю, обы передати молодежи, яким має быти настоящим сын нашої землі.

– Володимире Федоровичу, де и коли съте ся родили?

– Родив им ся 9 апріля 1935 рока у селі Нова Бовтрадь (днесь Ба'традь Береговського району). Се была вчинена у 1927 році колонія, яку создали наші предкы з гор на выкупленых нима низинных землях при президентови Чехословакії Т.Г.Масарику. Тоты землі были ваґашами (пасіками – В.Б.), очищеныма од ліса и не были родючыма. Но чехы до земельного звіданя пудойшли дуже грамотно: залучили земледілські технології, создали банк, котрый давав лґотні кредиты ґаздам.

– Выходить, што чехы у такый спосуб усилювали свої границі з мадярами, заселивши на гатар русинув?

– Та впозірує, што так и было.

– Кым были Ваші родителі?

– Няньо 12 рокув проробив у Чикаго (США) на заробутках. Коли вернув ся, то якраз люде з Синеви́рської Поляны переселяли ся в Нову Бовтрадь. Было много сімий з Волового, Свалявы, Березнянщины, Тячовщины и тд. Туй ся й прижыли. Коли прийшли руські, то люде ся наразі радовали. Муї брат-гімназист пушов у Красну Армію добровольцом. Коли формовали колхоз, то отець вшытко туда здав, а сам робити не пушов. Робив у Берегові на спиртзаводі.

– Де съте зачали ходити у школу?

– Прямо в селі. Чехы поклали в селі файну школу з квартильом діла вчителя. Школа была зроблена так добротно, што она до днесь держить ся у файному стані.

У селі было фотболоное поле, и селчане-гімназісты создали силну команду, котра фурт грала на область.

– А в яку гімназію ходили бовтрадьські фатьове?

– Вшыткі нащивляли Мукачовську руську гімназію.

– Тямите переход з чеської школы на мадярську?

– У 1939 році зайшли сюда мадяре. Айбо у народнуй школі й надале съме ся вчили на народнум карпаторусинському языку. Учитель був універсальный. Хоть провбы перейти на латиніку были. Не такі силні ги перед Першов світовов войнов, айбо были.

– Ци хотіли ся школаші товды учити? Як їх у сьому пудержовала старшина?

– Сімі были великыма и мали много дітий. Тому часто старшина йшла на многі фінансові жертвы, обы діти ся выучили й надале тяжко не робили. Тому многі й кунчали при чехах Празькый Карлув універзитет, а при мадярах — Будапештський. При руськых, де лем ся не вчили — од УЖДУ до МДУ и сибірських вышув.

– А де съте учили ся дале?

– Учив им ся у Батьові у семирічці. Вчителькы по комсомольських путьовках прийшли з Украины. Нас не розуміли. И дуже ся чудовали, які съме были вушливі. Вчителькы дали знати на погранзаставу, и пограничники зробили дезінфекцію. Тко бы не критиковав радянську систему нау'чаня, айбо в люде товды вийшло много дітий з худобных родин.

– Што Вам батькы давали в школу?

– Мали сьме ся дуже бідно. Брав им на тыждень з дому пять мелейных богачув и два літры молока. Се вшытко.

– **Де сьте ся вчили дале?**

– Далє вчив им ся в Берегові в СШ №1. Там начитав им ся Достоевського, Чехова, а на вокзалі часто м наблюдав, як одгружавуть у вагоны рештантув. Се было, в основному, мадярське вадь швабське населєня. Айбо было много й русинув. Зачав им ся высказовати штодо сього и попав им у поле зору МДБ. Тому й утік в Ужгород, де было много мойих цімборув: Чубар, Крьока и тд. Айбо у школу мене не прийняли. Тому мусів им вертати ся домув «зайцьом». У Берегові на вокзалі сидів им, а далє припросив ся до Довгого на «Анцю Кушницьку» (народна назва поїзда малої желізниці до с. Кушниця, днесь Хустського району — В.Б.). Там была десятиручка, дали ми квартиль, дали їдіня. Діти были дружні.

– **А після школы де сьте ся далє діли?**

– Я пушов у Львов и поступив у лісотехнічний институт (пузніше щи м кончав політехнічний институт, машинобудівний факултет). У лісотехнічному институті нас готовили інженерами в Сибір и пудготовка была силов. По институті направили ня в Кемерово. Се были тюремні міста, и робили сьме вахтовим методом.

– **Кемерово — се Сибір, кримінал. Не было страшно?**

– Двох наших инженерув там убили, тому через рук попросили сьме ся домув. Так трафив им у Міжгірський ліспромхоз. Наша

область входила в Станіславський совнархоз.

– **Русинська идея возродила ся у 1989 році. Были сьте товды директором завода експериментального оборудованя в Ужгороді. Як ся вшытко зачинало?**

– Я постройив Ужгородський експериментальный завод нестандартного оборудованя и проробив им на ньому директором 50 рокув. Коли Союз ся розпав, у політикумі края чим далє, тым булше зачали брати участь хлопці из Западної України. Быв им за то, обы крайом керували пудкарпатцы: се наша земля и мы за неї вболіваєме. Тому, коли у 1991 році пробовали зняти Волощука «місіонеры з-за перевала», які прибыли на автобусах, вывюв

ВОЛОДИМИР
БІЛАНІН

ЮРІЙ
ШИПОВИЧ

им своїх 350 робочих пуд пошытыма за нуч у нашому цеху русинськыма прапорами... товды выступив на сесії оборады Иван Туряниця.

– Мені розказовали, што не єден з русинських културных проєктув не одбыв ся без Вас?

– Врозумів им, што треба розвивати нашу русинську телевізію, видавати книжки, новинки. Тому й зачав им помагати, чим муг. Русинський рух кріпчав з каждым роком, была отворена передача «Русинська родина» на каналі «Тиса», издавали ся новинки. Послідное, чим ся горжу — се книжка «Русинські співанкы», зобрані й ушорені Олгов Прокоп и выдані вліті 2023 року.

– Володимире Федоровичу, 30 рокув сьте в русинському двиганю, айбо нигда сьте не были головов котроїсь из сосполных організацій. Чом?

– Отказовав им ся. Правда, був им и ем головов комісії по премії имени Александра Павловича. Керовати чимись — се про мене не главное. Главное, обы був результат: розвивала ся наша култура, не асимільовала ся бесіда. обы русин знав, што ун русин и гордив ся сим.

– Володимире Федоровичу, дякуєме за файну бесіду и желаєме Вам щи довго жыти и робити на хосен нашого народа. Здоровля Вам, моцы й серенчи!

Бесідовав Юрій Шипович

НОВИНКИ ЖЫТЯ КАРПАТОРУСУНУВ

Юрій ШИПОВИЧ

ВЫЙШЛА ЩИ ЄДНА КНИЖКА ОЛГЫ ПРОКОП

6 децембра 2023 рока стало ся епохалное дійство — у видавництві «РІК-У» выйшла зберька «Казкы з телевізора», в котруй зобрані 80 казок народув світа, які знамна карпаторусинська співачка Олга Прокоп у 2019 роци розказовала діточкам у рамках телевізійного проєкта Першого кабелного канала «Вечірня казка».

Ідея издати книжку з казками на русинському языку появила ся не днесь. Щи у 2019 рокови, коли была жыва Олга Кириловна, патріарх русинського двиганя Володимир Біланин предложив выдати казкы по-русинськы, а Станіслав Ганькович дав слово се вшытко профінансовати.

Завто позад выхода сього літа у світ «Русинських співанок» був зобраный рокаш єднодумцюв во главі з онучков

ЗЛІВА НАПРАВО: ИВАН АРХІЙ, ЮРІЙ ШИПОВИЧ, МИХАИЛ КУЦКІР, ПЕТРО ГАБРИН, СТАНІСЛАВ ГАНЬКОВИЧ

прощеної бы Олгы Кириловны — Наталійов Симчик. Туда зайшли Юрій Шипович, Анна Меґела, Станіслав Ганькович, Иван Архій. Робота была поділена меже собов: редакційов

книжки заняли ся Юрій Шипович й Анна Меґела, илюстрацію на убкладци зобразив Иван Архій. Сама книжка вийшла за повної фінансової пудпори Станіслава Ганьковича. У книжці, ги илюстрації до казок, схосновані малюнки малиньких чинадіювцюв: Симчик Дарины, Чопея Владислава, Васько Віталіны, Ілічек Кіры, Кучінки Наталії, Тюшкы Ангеліны, Йовбак Дарины, Софілканич Марії, Мигович Софії, Добош Марії, Лаер Марії, Мущинкы Яночкы, Мущинкы Насті, Агапова Михаила, Ложечника Вадима.

Казочки, записані й ушорині прощенов бы Олгов Кириловнов, не лем вчать діточок рудному слову, а и научавуть їх быти чесныма, порядныма, благыма.

Мигаль ЛЫЖЕЧКО,
русинський блогер-новинарь

ПРЕЗЕНТАЦІЯ КНИГЫ «МОЯ ЛІРА И КИМВАЛ»

9 децембра трафіло ми ся быти на презентації книги «Моя ліра и кимвал» видавництва Валерія Падяка. Сама книга є зберьков творув Александра Духновича, но не передруком, а транслітераційов оригінальних текстув на маймодерну ортогра-

фію. У сьов книзі найдете поезію великого Будителя, його прозу, драматургію, уєдно из адаптованов Петром Медвідьом на маймодерный язык песов «Головный Тарабанщик», котра ся файно удзначила сього сезона на сцені Пряшовського театра имени Александра Духновича.

Презентація пробігла наскоро, живо. Валерій Падяк, ушоритель сеї зберькы, повідав нам мало за исторію жывота нашого Будителя, гикой за жывого челядника, котрый мав свою тугу, свою радість, котрый був живым чоловіком у плоти. Чули сьме и його поезію.

Духнович став уже такой сімболом: його имньом називают улиці, кладут ся му памнятникы. Айбо не много з тых людий, што ходили улицьов Духновича, читали його поезії. Днеська маєме шанс дустати сесю зберьку выд видавництва Падяка тай лично дотулити ся до помыслув нашого Будителя, што ся родив 220 рокув выдтеперь.

ГЛАС ИЗ МІЖГІРЩИНЫ. СВАЛЬБА

*(написано верховинським діалектом
карпаторусинського языка)*

Як піп три неділі выголосит выголоскы, тогды зачинали паровати свальбу. Перед тим, як свальбовати, молоді йшли на уряд — розписовали ся та до церкви — вінчали ся. Наші предкы свальбы паровали лише у вівторок и четверь, а при союзі и в суботу. Теперь назад вертают ся до часів наших дідів и прадідів.

Майнаперед складали спискы, кого молоді будут кликати на свальбу. У тому списку были близькі родичі, кумы, сосіды та челядь из кривулі. Молода брала собі першов дружков когось из двоюрідных сестер, які тоже уже підходили до відданиць, а молодый — двоюрідных братів. Кедь так ся не складало, то брали хлопчища або дівку сосіда, ци з дітий хрещеных нанашка й нанашкы. Святково ся одівали й ходили від хыжі до хыжі, просячи: «*Просила вас мама тай тато, тай я вас прошу, обы съте прийшли до нас на свальбу*», — и казали день, коли та свальба буде.

Перед свальбов прибирали у дворі, робили нову капурку, наводили порядкы у хыжі, стіл накрывав ся білов скатертьов, на стінах святі образы прикрашали ся вышываными ручниками. До хыжі сходили ся кухаркы, сосіды, що помагали ліпити пирогы, голубці, обрізовати булі, місити тісто на хліб и на колачі. Та співали, обы чути на всьо село, що на сім обыстю паруют свальбу:

*Ой у нашого сосіда,
начинає ся весіля.*

*Ой тко його начинає,
най му Господь помагає.*

*Нас молоді запросили
на своє весіля.*

*Та так бы ся они мали,
як Свята Неділя.*

*А мы прийшли сесю хыжу
мало звеселити,*

*Та щи нашым молодятам
віночкы звити.*

*Вчора была неділенька,
а нись понеділок.*

*Я ходила поливати
зелений барвінок.*

*Ой барвінку, ты, барвінку,
листочок зеленый,*

*Чи посіяв тебе Господь
в сім році для мене.*

*Ой стели ся, барвіночку,
в лісі по дорогах,*

*Волів бы съ ся постелити
дівкам по головах.*

*Ой стели ся, барвіночку,
стели ся низенько,*

*Бо я тебе доносила,
віночку, чистенько.*

*Та дай мені, мамко,
иглу тай нитку шовкову,*

*Та най собі заміряю
віниць на голову.*

*Закувала зозулиця,
сіла на зарінок,*

*Та вставайте, сосідиці,
різати барвінок.*

До хыжі дуже рано приходит староста, а даде хрещена мати (нанашка — перша кума), які кличут жін латкати, та идут

різати барвінок. Берут кошик, ручник, хліб, парні копійкы, фляжку мындры, погарчик.

Нанашка ци староста з малым фатьовом, а даґде з першым дружбов з кошиком идут наперед, за ними — гудакры, та жоны латкают.

*Ой идеме в чисте поле
на зіля золотое.*

*А у рінок на зарінок,
на хрещатый барвінок.*

*Ой идеме у городиць
різати барвінок.*

*На щасливу головочку,
на зеленый вінок.*

*Весело, гудакры, грайте,
а сосіду избуджайте,*

*Пусти, газдо, нас до двору,
є барвінок в городци твоім.*

*Дай барвінку нам нарвати,
молоденькых завітчати,*

*А вбы ся у нім парадили,
нашу свальбу звеселили.*

Газдыня вадь газда, де росте барвінок, одтворят ворота, усі туды заходят та идут у городиць, гудакры грают, а жоны латкают:

*Ой хрещатый барвіночку,
не стели ся в городочку,*

*Бо не подобочка тобі
в городци лежати,*

*А й подобочка тобі
у вінку плясати.*

*Ой стели ся, барвіночку,
по зеленім заріночку,*

*Час бы з тебе вініці вити,
головицю сподобити.*

*Дві головкы сподобити,
всю родину звеселити.*

Рубай, дружбо, барвіночок,

складай у снопочок,

*Сесе першый та послідный
на дівці віночок.*

*Ой вінку, из барвінку
из зелененького.*

*Я тя мушу полишати
через миленького.*

Першым барвінок ріже першый дружба ци малый фатів. Барвінок кладут на хліб и на нього копійкы, протягуют через обручку. А жоны промовляють:

1-й раз: «Господи Боже, благослови покрити голову молодої віницьом».

2-й раз: «Благослови, Божя Мати, покрити голову молодої віницьом».

3-й раз: «Вся родино, благослови покрити голову молодої віницьом».

Тогды усі: «Най Бог благословит!»

Другов ріже мати и каже: «Господи Боже, Божя Мати, благословит щасливый віниць мойї дитині».

1-й раз: «Най Бог помагає!»

2-й раз: «Най Бог помагає!»

3-й раз: «Най Бог помагає!»

Третьов ріже нанашка и промовлят: «Як сесь барвінок нигда не блідне, так бы и жытя наших молодят нигда не блідло».

Три раз усі говорять: «Благослови, Боже!»

Нарізаний барвінок кладут у кошик на ручник поверьх хліба, відкривають бутилу з мындров и першый раз поливають ним зіля, що росте у городци, дале гостят газдыню, де різали барвінок, усіх, тко там є, а жоны латкают:

*Дякуємо, городочку,
за твою уродочку.*

Що ись нам уродив зіля,

молодым на весіля.
 Ты, газдынько городова,
 обы сь была все здорова,
 Що сь барвінок поливала,
 молоденьких заквітчала.
 Бери у руки погарчик
 за зелений барвіночок,
 Обы ся він не изсыхав,
 а більший ся розростав.

З нарізаним барвінком вертають ся на
 обыстя, де свальба, та по дорозі всіх гостять
 за щасливе начало. Барвінок заносят до
 хыжі, а жоны співають;

Різали сьме барвіночок
 в крайному городцю
 Молодятам на віночок
 тай на кураговцю.
 Мамка раненько вставала,
 барвіночок поливала.
 То водицьов, то росицьов,
 а щи добров серенчицьов.
 Ой унесено зіля

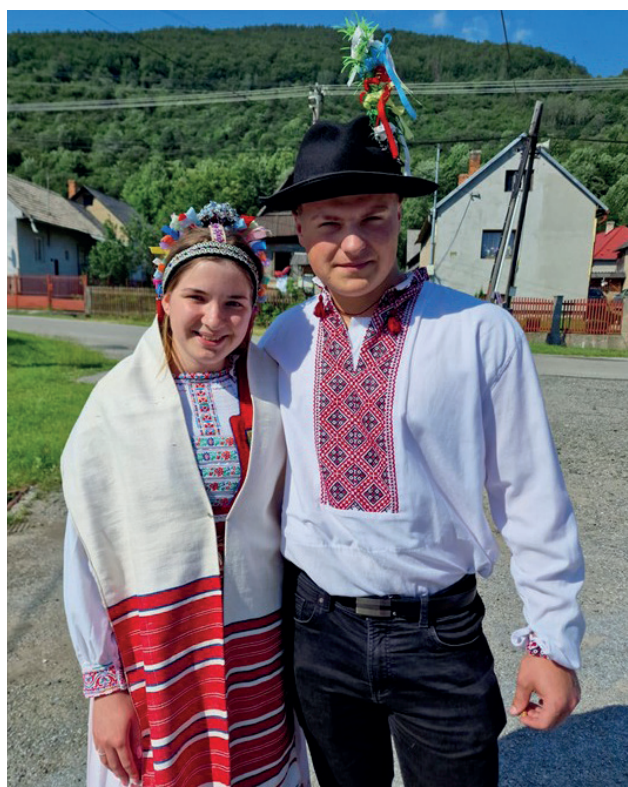
з городу на подвіря.

Положено на столик,
 на обрусок шовковий.

Кошик з барвінком кладут на стів, а
 жоны латкают:

Ой тко то хоче вінці вити,
 Богу бы ся помолити.
 Богу бы ся помолити,
 обы щасливо овити.
 Ой пой, Боже, до нас,
 теперь у нас гаразд.
 И ты, Божа Мати,
 віночок начинати,
 щастя даровати.
 Та й ты, любый татку,
 приступи ся од столови,

Ід мойому віночкови.
 Горі, сонечко, горі,
 вийте ся вінці скорі,
 На гладку головоньку,
 на щасливу доленьку.
 Ой ты, рідный татку,
 склади мені першу складку.
 Та май, мамко, добру гадку,
 благослови першу кладку.
 Начинают вити вінці, співають:
 Віночки ся начинают,
 а курагов шьют,
 Та то сим молодятам,
 най щасливо жьют.
 Ой чія то кураговця
 понад селом стелит?
 Та то сего легіника,
 що ся ниськы женит.
 Віночок ся починає,
 барвінок ся стелит,
 Сесе сьому легіньови,

що ся ниськы женит.
 Ой вінку зелененькый,
 від сонечка сь не вяв,
 Та закы тя хлоп молодый
 из головки не зняв.
 Ой вінку зелененькый,
 та вінку, та вінку,
 Я тя мушу заміняти
 на білу шырінку.

Ой сесь вінок зелененькый
 тисячі коштує,
 Тота дівка нещаслива,
 що го не шанує.
 Я тя, вінку, шанувала,
 в ладу замыкала,
 Обы з тебе, зеленого,
 фарба не обпала.

Мати приходит ид жонам, що вют
 вінці, обы погостити, а жоны співають:

Так исьме ся наробили,
 що сьме вінці вили,
 Старостику, дай зорівкы,
 вбы сьме ся напили.
 Ой ци мы ся нагостили,
 мы ся наспівали,
 Та вбы наші молодята
 в щастю прожывали.
 Ой у щастю прожывали,
 за біду не знали.
 Та вбы вни через рік
 христини справляли.

До хыжі заходит староста та звідат жін,
 ци готові вінці, бо вже час бы зачинати
 свальбу, тай гудаки уже під хыжов. Жоны
 берут від старости палицю та прикрашают
 барвінком. Гудаки (першый гудак, другый
 кондраш, бас та бубен) заходят у двір и
 стают перед вызором. Староста кличе усіх

родичів. Першый гудак, а дагде староста
 говорить: «Найпершый раз просиме Господа
 Бога, вітця, матір, та всьых родичів з
 Божов помочов начати сесю свальбу».

Першый раз усі говорять: «Най Бог бла-
 гословит!» (гудаки грают).

Другый раз: «Най Бог благословит!»
 (гудаки грают).

Третый раз: «Най Бог благословит!»
 (гудаки грают).

Тогды староста бере молоду, на ручник
 кладут свальбовый хліб (коровай), и молода
 заводит гудаків до хыжі. Ручник, яким
 молода вела гудаків до хыжі, першый гудак
 бере собі и кладе у жебик.

(дале буде)

Ушорив Василь **СТУДИНСЬКИЙ**
 Помогли шорити Ганна Сенько
 и Єва Сичкун из Пилипця.

На фото: епізод инсценованя свальбы
 у с. Тихый Потук (Словакія).

«Молоді» — Шипович Богдан
 и Муляр Жасмін,
 школаші карпаторусинської літньої
 школы 2023 року в Пряшові,
 студенты УжНУ.

Подобенкы Зденкы Цітрякової

Павел ЛЕНЬО

*доцент кафедри археології, етнології
й культурології УжНУ,
кандидат историчных наук*

ВОДА У ТРАДИЦІЙНУЙ МЕДИЦИНІ ПУДКАРПАТЯ

Природним стихіям одводила ся важна роль у системі знань древных народув. Китайцы, индійцы, античні грекы глядали в них першопричину екзистованя всього суцього. Пуд основными стихіями, окрем землі, огня, вітра й воды, даколи щи розуміли дерево и желізо. У системі традиційных знань пудкарпатцюв природні стихії такой одогравали важну роль. Се проявило ся и в народнуй медицині, де переплели ся знаня про лічебні задаткы образцюв місної фауны й флоры, пережиткы міфологічного світопозура, християнськое віровченя й т.д. Як не чудно, немало сьых знань хоснують ся й днесь, хоть булшость з них екзистувуть уже лем в споминах носіюв народного сохташа.

Позиравучи на се, маеме дяку ушорити відомості про огонь, воду, землю й вітер у традиційнуй медицині русинув Пудкарпатя. Требало розуміти, што поділ за стихіями доста условный, так як у многих лічебных обрядах мож прослідити присутность вшыткых природных стихій. Єднак діла удобства подачі матеріала, ун буде структурований за сьым принципом. Айбо, так ги тема є обшырнов, то у нашому чланкови позур буде вбернений май од воді.

Вода є основов жытя, и завто занимать важное місто в його каждоденному бытію. Корінное населеня Пудкарпатя хосновало

воду діла питя й особистої гігієны. Кажуть, же й обычна чиста вода має лічебні якости. Процедурі вмываня надавали важное значеня. Про се свідчать респонденты з разных бокув края. Позад роботы люде вмывали ся фрішнов водов, и сфараглованость гибы руков знимало. Мывучи ногы керничнов вадь колодязнов водов, наші предкы глушили в суглобах буль. Про хосен мытя нуг споминать ся у Біблії. Окрем умываня, ногы парили у вшылякых травах ци горячуй ропі (соленуй воді) при заступдах, одкладеню соли у суглобах и т.д.

Косметичні якости виділи у росянууй воді. Дівочки, кедь хотіли мати файное личко, вмывали го росов до восхода сонця. Хосновали ся нив и старші люде діла розглажованя зморшок на твари. Дождьвовов (мнягков) водов рекомєндовали полокати волося. З помочов воды вертали в тямку зомліду челядину. Фрішну воду хосновали діла нормалізації циркуляції кровли ци зниженя високої температуры. Вода обирала ся як основа й елемент (ингредиент) діла вчиненя многих лічебных трав, одварув, настоек, чаюв, компресув, полоскань и промывань. Приміром, обы збити горячку, робили густу мастику з червеної глины й воды, яку клали на полотно, котрым заматовали челядину на 1–3 години.

Важно, обы вода была чистов и фрішнов, мала природні вадь набыті цілющі й очищавучі кваліты. Тому люде часто брали єї зо зворув, керниць, колодязюв, насыченых мінералами й хімічными елементами (сірководень, селен и т.д.). Думало ся, же така вода лічить й омоложує. Ипно, люде не знали хімічної мішанкы и завто узна-

вали її на запах, смак чи якість по-другому. Приміром, про воду, багату сірководнем, казали, що вона «яйцьова», вадь має «запах тухлих яйць». У верховинських районах ушиткі мінералні на смак жерела називають «буркутами». Меже мінералних жерел фест знамні у с. Велика Розтока (бывший санаторій «Боржава»), в урочищах Дулятин й Куртацькоє пиля с. Березники на Свалявщині (днесь — Хустський р-н), в с. Шаян, с. Квасы й др. Вода з таких жерел помагать при ревматизмі, радикуліті, черевних й сердечних хворобах. Меже інформаторув тямлять и другі цілющі (не лем мінералні) жерела. Так, жителька с. Велика Копаня розказала про то, што «...у лісі є сліпа керничка, яка лічить сліпоту. Взимі там тепла вода, вліті — студена. Впововж пути до села жерела-чорговы — добрі, світлі воды, котрі лічать й молодять. Там лічевна й омоложовална вода. Та вода богата на селен, тому у нас близнят повно!» [2]. Треба одзначити, што Велика Копаня рахує ся столицьов близнят, так як туй 56 пар таких дітий на 3650 населеня [8].

Што до обычної воды, то она могла набыти очищавучых, лічевных й магичных властивостей. Сохташно воду брали з колодязюв и керниць, рідше з инших міст. Важну роль зогравали час и місто її набирания, постава наберача ци осячовалника воды. Раховало ся, што максимално цілющого квалітета вода набывають на Ивана Купала (7 юлія) вадь, кедь її взяти позад осячення рікы на Водощі (19 януара). Даколи называвуть инші сята, у які вода наберають магичну моцу — на Маковія (14 августа), Спаса (19 августа). Говорять, што вшитка

вода у ріках, потоках, колодязях попувночи на Водощі набывають лічевної даности (єї не обязково осячовати). Тко у сесь день купає ся в ріці, тот не буде мати застуды цілый рук. Кажуть, што се Йорданська вода, яка очищать й обновлює фізичні й духовні силы челядины. Інформаторы вбертавуть позур на особу роль купаня на Водощі діла поліпшеня статево-репродуктивної можности чоловікув. Цілебні властивости дуспає вода на Ивана Купала. Приміром, роса, котру взяли до восхода сонця, має валовшность до зціленя хворых очий, а купаня у ріці лічить параліч нуг.

Воду, яка набыла магичных властивостей, ділять на сячену (сяту), наговорену й незачату. Першу мавуть позад осячення єї сященником. Таку воду хоснувуть в очищаючых обрядах: мывуть ся, обливавають ся, кропляють ся, обтирають ся. Сячена вода — се неодмінный складник лічення нервовых розладув. Читава роль такої воды у приготовлені купели про новороджену дітинку. Фактично всягды на Пудкарпатю малых діточок купали в сяченуї воді, куды додавали череду й руменок, рідше — любисток, чистець вадь иван-чай. Даколи чинили купель на хвої, мняті й жаливі. У даяких місностях у першу купіль клали уголь и хліб [7], а на Раховщині до сяченої воды могли додати стрібло діла хлопчика, й золото діла дівочки, обы были здорові [4].

Наговорена (наговорна) вода — надяков знаючі люде (знахарі, босоркані) наговорьовуть молитвы, вербалні формулы, казкованя, які направлені на досягнення конкретного лічевного ци очищовалного ефекта од разных хвороб и дітських заре-

вовань. Нерідко наговорюють над сяченов водов. Наговорена вода має лічєбну моцу лем про добрых людий.

Незачата вода, яку хоснувуть в очищавучых обрядах, має дакулко варіантув поясненя свого похоженя. Се вода взята з зачаткув трьох жерел: из міста, де впадуть мала ріка у велику; се перша вода из колодзя ци жерела, яку набрали до восхода сонця; се вода, яку у сесь день щи нитко не пив.

Меже пошыреных обрядув за участи воды суть такі: змываня ляку, зливаня плачу, гасіня огню. У разных містах области обряды одрізняють ся, айбо мавуть приблизно єднаку структуру. До обряда зливаня хворобы у с. Березники готовили ся наперед: «...звечора намочовали зіля у воду, а зрана зливали челядину. Кєдь же намочовали зіля зрана — зливали вечур після заходу сонця. Воду, яка лишила ся, выливали у ріку вадь на розпутя. У процесі говорит ся молитва» [1]. Варіант змываня ляку, вчутый у тому же містови: «у деревляну посудину наливають жерелну воду, куды додають сячену воду. Посудину з тым усім кладут на коліна, на руки вадь на голову бетєжного. У воду выливають розтопленый воск. По фігурці у воді «ворожка» розказує причину ляку ци проблемы, з яков челядина прийшла, а дале каже, што треба робити» [1].

При знятї порчі омывали чоловіка сятвов водов и шептали: «Водичко Йорданська, змый и страх, и зі очі» [3]. Змываня плачу дітини супровожує ся шоровым заказом: «...змыває ся з тіл, змыває ся з жыл, з каж-

дого ставчика, исчезни, пропады из (имня) щєсного хрещєного» [6].

Интересным обрядом є гасіня воды у сєлі Велика Копаня [2]. Для обряда беруть 9 швабликув, які запальовали й метали в миску з сятвов водов. Далє водов з миски мальовали хрєсты на чолі, руках, черєві, ногах. Потому давали пити хворому воду, а остаток выливали за межов хыжы. Уповдовж всього процесу шептали молитву.

Иншый примір хоснованя воды и наговорювань є лічєня енурезу в дітий у с. Костиловка на Раховщині [5]. Дітину поять настоянков з петрушкы, при сьому кажут:

*Нєсє дівчина водичку
на сятую керничку.*

*Та як бы вода не полляла ся,
моча из рабы/а (имня) не полляла ся.*

Ни ныні, ни через час.

*Спаси, сохрани, Господи, нас
Во имня Отця и Сына
и Сятого Духа, Амїнь!*

Видко, што в обрядах з водов фурт є вербална магія — казаня, заговор, молитвы. Самі обряды направлєні на очищовалну дію и проводили ся при потребі в хоть-якый час. Провєдєня обрядув передвиділо информованость нездорового про процедуру, яку з ним збирали ся проводити. Віра в силу сятвої воды й особы знахаря ци знахарькы давали ефект даколи булш позитивный, ги методы днєшньої медицины.

Треба обовязково вбернути позур на переплетєня в традиційнуй медицині русинув Пудкарпатя пережыткув язычництва й християнства. Се проявляє ся у соєкзистованю християнської атрибутики (сята

вода, молитва) й елементів язичницької магії (шептань, наговорювань). Вода одограє роль основи й інгредієнтів булшости лічебних трав, одварув и т.д. Окрем того, важна роль води є в сохташови. З помочов обрядув за участи воды лічили як фізіологічні розлади, так и психічно-нервові хворобы людий. Воду хосновали у звичному природному стані, а такой наділяли магичныма очищаючыма властивостями.

ГЛАВНІ ЖЕРЕЛА:

1. Польові матеріали автора од 4.10.2014. Свідчення Андрела М.І, 1951 р.н., жителькы с. Березники, Свалявського (днесь — Хустського р-ну. — Л.П.)
2. Польові матеріали автора од 27.09.2014. Свідчення Бордаш М.М., 1953 р.н., жителькы с. Велика Копаня, Виноградівського (днесь — Береговського р-ну. — Л.П.)
3. Польові матеріали автора од 26.09.2014. Свідчення Мучичкы М.Ю., 1946 р.н., жытеля с. Горонда, Мукачівського р-ну.
4. Польові матеріали автора од 24.11.2014. Свідчення Неймет Г.І., 1936 р.н., жителькы с. Костиловка, Раховського р-ну.
5. Польові матеріали автора од 20.09.2014. Свідчення Сметанюк Г.Г., 1940 р.н., жителькы с. Костиловка, Раховського р-ну.
6. Польові матеріали автора од 4.10.2014. Свідчення Уйбарі А.І., 1945 р.н., жителькы с. Рокосово, Хустського р-ну.
7. Польові матеріали автора од 27.09.2014. Свідчення Талпош В.В., 1928 р.н., Якубець О.І. 1948 р.н. жытельок с. Залом, Хустського р-ну.
8. Цілющі воды Карпат / Електронний ресурс. — Світ цікавих фактів. — Доступ до документу / <http://faktysvitu.com.ua/tsilyuschivody-karpat/>

ДНЕСННЯ КАРПАТОРУСИНСЬКА ПРОЗА

*Мигаль ЛЫЖЕЧКО,
русинський блогер, новинарь*

30 ГОДУВ ФЕСТИВАЛЬОВИ КВН У КУШНИЦИ

Выдколи м б'ыв гет малым д'ітваком та знав им, ож на первое апріля, на дурный день, буде КВН у Кушници. Ото ся чекало каждой яри, ото была напращду велика подія у селови! У Кушници, на моюв тямци, КВН такое гибы б'ыв усе, тай у маймолодої уд ня челяди ачий тоже. Добре помню, як щи у доста студений вечур первых чисел апріля ишли сьме у клуб, бо буде КВН, буде сміх, буде чути фіглі за ушытко, што ся за сесь гуд стало, тай не лиш глобалного, ай локального тоже.

У селови даякых великых атракцій было дуже мало. Кедь удверечи церьковні сята, та туй были лиш дві регулярні варіанти: фотбал тай КВН. Исе было мое капчаня из великым глобалным світом, бо фотбал тай КВН — исе дашто такое, што мож было видіти у телевизорови, а дале пак щи нажыво! Из гокейом авадь даякым регбі такого не было.

Исторія

Осноров сього фестиваля, мож сміло так уповісти, фурт б'ыв еден челядник — Петро Шинкарь, котрого многі знавут якраз ги «Петро з Кушници». Петро робив у школі, старостовав по свальбах, пробовав себе у музиці, но фурт мав твердый контакт из міснов моложавов, старав ся дати

дітьом простор на культурный тай інтелектуальный рост. Ипен вун організовав першу «Гуморину» в Кушниці у далекому рокови 1993! Спомеже перших на сцені сам Петро споминав таких акторув, ги Сенинець Віра, Лыжечко Сергій, Візін Александра, Гецько Сергій, Мурник Иван, Дурда Петро, Штефко Михайло. Тота гуморина была записана на відеокасету, дагде є щи до днесь.

Из роками фестиваль ставав чим далше, тым майвеликым, тай уже у середині 2000-х сюды заходили не лиш гумористы из Ужгорода тай Мукачова, но и люде из великої України, котрых сперед тым виділи сьме лиш у телевизорови! «Вінниці Перці», «Diesel Show», «VIP» (Тернопіль), «Торнадо-Люкс» (Берегомет) — лиш поєдны «голосні» назывкы команд, котрых там мож было видіти по пару рокув за шором.

Направду, фестиваль у малому селови помеже гор дорус до уровня «вседержавного», было за нього далеко чути, писали за нього місні новинкы, догде челядника за нього знали у селах довкола. За такый куртый час фестиваль ся став дуже сер-

йознов культурнов подійов районного тай обласного масштаба.

Направду, поетапна исторія заслужила бы си окремої публікації из деталным хронологічным дослідженьом, котрое може май пак увидит світ. А днешня публікація бизує ся указати вам другый бук сього культурного феномена, за котрый не так часто ся говорит — його вплив на саму челядь.

Интелектуальный простор — слобода думкы

Тот гумористичный фестиваль давав молодым людьом слободу слова, слободу думкы, котру они не мали инде. Тота думка могла быти укладена у формат фіглі тай уповіджена другим людьом. Ци тото фігля за даякі ситуації у школі, ци за минулі выборы головы села, ци просто за локалну челядь — там ушытко мож было выказати. Можете уповісти: «Мигалю, пак айбо діти и без того могли фігльовати помеже собов, у чому разлиця?» А туй розділ у тому, ож сесе вже мож было казати публічно, на велику аудиторію, изо сцены. Исе довгі рокы было лиш єдно місто, де молоді люде могли не просто пофігльовати, ай донести до шырокої аудиторії якісь свої идеї, котрі

ПЕТРО ШИНКАРЬ. НА ДНЕСНІЙ ДЕНЬ
БОРОНИТ НАШУ ДЕРЖАВУ НА ФРОНТІ

ніяк не мож було выказати инде. Бо алтернативної платформи публічного выказованя думок у селови просто не было, тай, говорім правду, не є ани теперь.

Фестиваль гумору у Кушниці був не просто интереснов забавов, айбо и можностьов дітьом проявити себе, указати себе из нового боку. Можностьов уповісти наголос тото, што сперед сим мож было лише шептати помеже цімборами. Сесе было безалтернативным містом слободы, котрое дало многым дітьом из Кушниці проявити себе у дачому новому.

Днеськы

Гикой знаете, сього рока фестиваля не было. Тай не знаеме, коли буде. Руно теперь, у сесь момент, Петро Шинкарь, головный організатор сього дійства, боронит нашу державу на фронті, уєдно из многыми фатьовами из Кушниці, тай не лиш. Дакотрі из них тоже выступали на сьов сцені у рамках того фестиваля.

Кедь хочеме вернути собі наш фестиваль, кедь хочеме вернути собі слободу слова, мусиме помочи нашым фатьовам на фронті.

ДНЕСНІЯ КАРПАТОРУСІНСЬКА ПОЕЗІЯ

Анна МЕГЕЛА

ЯК ТЯЖКО МИ БЕЗ ТЕБЕ

Як тяжко ми без тебе! Студенó,
Гибы зимá ся оселила в груди.
Ци день, ци нуч — про мене то єдно,
Бо знаву, же тя нигда вже не буде.

Без тебе потемнів ми білый світ,
Воргонка конарчыкы нязько опустила,
За вітром облетів з черешні цвіт,
Зовяла ружа в керті, што м садила.

Ци стрітимо ся в небі из тобов,
Бо й моє сонце близько над горами?
Ци меже хмарами розсіє ся любов,
Яка нас гріла и світила нам роками?

Хоть тяжко ми и серце даколи болить,
Не сміє жаль ми спопелити душу.
И докы моя свічка щи горить,
Што ты не встиг, я доробити мушу.

18.11.2023

ВОЙНА

Десятий рук вже слово «вoйна» на устах,
И юй кінець на днешній час ищи не
вiдко,
Ги фарагoвом, тисне мені серце страх,
И спрятати ся уд нього не годен нитко.

Засіяна не жытом, а мінами земля,
Летять не потята у небі, а шахеды,
Падуть на мирні нашi села й города
Из диким ревом бомбы и ракеты.

Я вижу: каждый дeнь когось везу́ть,
Сумна процесія машин из прапорами...
И проважаеє на кoлінах в послiдну путь
Того, тко свой жытя удав за нас из вами.

16.11.2023
ПЕРЕЧИН

СОКАЧЕСТВО

ТРЕНІ ПИРОГЫ

Шоровость піхтоленя треных пирогув:

1. Помыти й налупити кромплі.
2. Наресильовати на друбнум ресильови.
3. Готову масу оджати, накрыти салфетков, а течу лішити на 10 минут, бы всiв ся крохмаль.
4. Течу зливаєє, крохмаль додаєє в наресильовані оджаті кромплі.
5. Додаєє од ресильованині єдно яйце, суль (за смаком), муку (залежить од велечины наресильованої масы).
6. Вшытко перемішуєє.
7. Робиме мнячикы, потому руков розплющуєє іх, в середину додаєє сыр и формуєє готовый пируг.

Шоровость вареня:

8. У великий горниць наляти воды, посолити, довести до кипіня;
9. У киплячу воду заверичи 10-15 шт. пирогув, не перемішувати, бо ся розпадуть, накрыти

кришков до кипіня;

10. Як закипають, товды помалы перемішати деревлянов ложков и додати до них останок пирогув, а кедь іх много, то до першых 15 пирогув додати то само число й варити такый самый час, и так з усім останком пирогув, и варити до готовности.

Зажарка:

Їсти готові пироги мож по-вшылякому.
Мож з пожаренов солонинов и цибульов,
мож из мастьов и цибульов, а мож з ола-
йом и цибульов.

Айбо не забываєє й за сметанку.

Най хоснує!

*У с. Люта Ужгородського району
записали рецепт*

Світлана КРАЙНИКОВЕЦЬ
и Мирослава КІРИК

ВЫЗНАМНІ КАРПАТОРУСІНЫ

Володимир ФЕНИЧ,
*доцент кафедры модерної
исторії України
й зарубіжних краин УжНУ,
кандидат историчных наук*

ЮЛІЮ ГАДЖЕЗІ — 145

16 януара 2024 р. минуло 145 рокув з дня рождєня пудкарпатського русина-интелектуала Юлія Гаджегы — єдного з майбулш знамных сященникув Мукачовської греко-католицької єпархії першої половкы ХХ ст., доктора теології й профєсора Ужгородської богословської семінарії (з 1943 р. академії), автора близь 40 робут, опублікованых разныма языками.

Ю. Гаджеґа родив ся 16.01.1879 р. в с. Урмезив (мадяр. Úrmező) комітату Мараморош Австро-Мадярської монархії (тепер с. Руське Поле Тячовського р-ну Закарпатської області України) в сім'ї греко-католицького дяковчителя Петра Гаджеґы й Сузанны Матяцко.

Перші чотири класы кунчив у сілській церковно-парафіалній школі. Гімназійну освіту добыв в Ужгороді у 1888–1897 рр. Теологію ошколововав у митрополичуй семінарії в Естергомі (1897–1898), а закунчив у Централній богословській семінарії в Будапешті (1898–1900). 20.05.1901 р. прийняв целібат (безбрачіє) и став кліриком Мукачовської єпархії. 14.12.1902р. мукачовський єпископ д-р Юлій Фірцак (1891–1912), ведно з 11-ма иншыма кліриками высятив го на священника. У 1901–1906 рр. ун проходить докторські студії в Інституті св. Августина у Відні (Augustineum).

Мадярська Академія Наук у 1903 р. одсилає го вести изглядательську роботу в римських архівах, де Ю. Гаджеґа робив над середньовічними жерелами про зачаткы Мукачовської єпархії й исторію розвоя грецького церковного права.

Вернувши ся из Рима, в 1904 р. Ю. Гаджеґа був назначений помучником священника в м. Шатораляуйгель комітата Земплин. 14.04.1904 р. прибыв до Відня для пудготовки ріґороза докторської дисертації.

На зачатку августа 1906 р. Ю. Гаджеґа защитив докторську дисертацію на богословському факултеті св. Августина у Віденському універзитеті. До днесь ся дисертація лишать ся в рукописі.

У септембрі 1907 р. єпископ Юлій Фірцак назначив 28-ручного д-ра теології Ю. Гаджеґу професором богословя Ужгородської королівської богословської семінарії, доручивши йому выкладаня Святого Письма, Старого Завіта й латинського языка. Сесю посаду занимав до выхода на пензію 1933 року.

За сесь час Ю. Гаджеґа встиг написати десяткы книг и статей и став знамным священником у Мукачовській греко-католицькій єпархії: 1908–1928 рр. був префектом богословської семінарії в Ужгороді, позад чого опубліковав єї першу исторію; 1911 р. дустав од єпископа Юлія Фірцака титул почесного диякона (намісника); 1919 р. мукачовський єпископ Антоній Папп назначив го радником єпископської Консистерії; 1923–1924 рр. був директором жунської учительської семінарії в Ужгороді; 1924 р. ведно з о. Августином Волошином був назначений папськым камерарієм; 1933 р. виходить на пензію, стає священником-емеритом, жыє в Ужгороді и до 1945 р. повністю оддає ся літературно-науковуй и сосполно-політичнуй діятелности.

* * *

Русин за похоженьом и націоналностью, д-р Юлій Гаджеґа мав русофілські культурні позуры и прочехословацьку політичну орієнтацію: 1919 р. вун став редактором мадярськоязычної новинкы автономної Руської Крайны «Карпат» («Kárpát»); 1919–1920 рр. був членом Директорії Подкарпатської Русі (пуд головованьом Григорія Жатковича), одповідав за церковні справы; з 1923 р. — член президії й голова літературно-наукової секції

Общества им. Александра Духновича; з 1920 р. учасував у виданні газети «Русский вѣстникъ», пунзіше «Русское слово», «Душпастыръ».

Наприкунци 1930-х рр. д-р Ю. Гаджега був арештований за звинувачуваньом в недотримованю норм церковної моралі й суспендований (на даякий час уволеный од обовязкув священника, які не выконовав з 1933 р.).

Позад анексії Червенов арміюв СРСР Пудкарпатської території Королювства Мадярщини (де-юре — автономної Подкарпатської Русі Чехословацької Республіки) много професорув-богословув лишили Мукачовську єпархію. Товды молодой мукачовський єпископ Теодор Ромжа (1944-1947) 1.12.1945 р. попросив 66-ручного д-ра Ю. Гаджегу на выкладацьку роботу до Ужгородської богословської академії (з 1943 р. семінарія стала академіюв).

30.05.1947 р., за одказ перейти в московське православя (у октовбрі 1945 р. місна православна єпархія увойшла в юрисдикцію патріарха РПЦ), др. Ю. Гаджега був арештований сотрудниками Міністерства державної безпеки УРСР в Закарпатській області.

28.07.1947 р. Закарпатський обласный суд (у складі головы Шолом, народных суддюв Жупана и Сас) на пудставі Кримінального кодексу УРСР ст. 54 § 4 і 54 § 10 засудив Ю. Гаджегу на 6 рокув позбавлення свободы з поразков у правах терміном на 5 рокув и конфіскаційов майна.

01.12.1947 р. д-р Ю. Гаджега вмер у Львовській тюрмі-розподілникови за

неясных обставин. Похороненый у Львові на Янівському тимитові.

7.10.1992 р. — реабілітований.

Д-р Юлій Гаджега є автором численних историчных, апологетичных, богословських, автобіографічных робут, написаных русинським, мадярським, латинським, русьським и німецьким языками. Даколи печатав ся пуд псевдонімом «Юлій Русак».

IN MEMORIAM

*Михаил ЗАН,
етнополітолог,
доцент кафедри політології
й державного управління УжНУ,
кандидат историчных наук*

ИВАН МИХАЙЛОВИЧ ТУРЯНИЦЯ (16.01.1943–09.04.2023) — ЗНАМНЫЙ БІОХІМІК, ПЕДАГОГ, ОБЩЕСТВЕННЫЙ ДІЯТЕЛЬ, КАРПАТО- РУСИНСЬКИЙ ПАТРІОТ

Иван Михайлович Туряниця ся родив 16 януара 1943 рока у родині вчителюв русинських школ у селі Микулувці на Мукачовщині. На тот час наш край політично односив ся до Мадярщини. Вже «за руських», у 1949 рокови, малый Иван Туряниця пушов до школы, де ся вчив 10 рокув. У 1959 роци поступив до Черкаського універзитета на природничый факультет, котрый успішно скончив у 1964 роци за спеціальностьов «біологія-хімія». До 1968 рока робив учительом біології и хімії у школах Закарпатської області.

У 1968 рокови по конкурсу заняв посаду старшого научного працівника кафедри біохімії и фармакології медичного факультета Ужгородського державного університета. В 1971 рокови успішно захистив кандидатську дисертацію. За добитки в науці у 1976 рокови був удостоєний звання старшого наукового сотрудника. Преподавав біохімію студентам медичного и біологічного факультетув.

У 1987 рокови Иван Туряниця був удостоєний звання доцента кафедри курсу біохімії. Занимав ся научно-изглядателськов роботув из проблем екологічної біохімії. В 1988 рокови ун успішно защитив докторську дисертацію на тему «Амінокислотні резерви та пептиди організму в нормі, при деяких стрес-реакціях та патологічних станах залежно від йодної забезпеченості» на кафедрі біохімії медичного факультета в Університеті дружбы народув им. Патріса Лумумбы в Москві. В 1990 рокови удостоєний звання університетського професора. Не єден раз ся одзначав як ведучый професор Ужгородського університета.

Из 1989 по 2000 рук Иван Михайлович завідовав кафедрав біохімії и фармакології медичного факультета УжДУ. Ун продовжив біохімічну наукову школу професора Олександра Юхимовича Пащенко, выходця из Полтавщины. За час работы в університеті пудготовив 11 кандидатув наук и 4 докторув наук. Меже научных робут Ивана Туряниці мож назвати, приміром, «Російсько-український тлумачний словник з молекулярної біології», «Біохімія: програмований контроль із застосуванням ЕОМ», «Біохімія. Ділові ігри та ситуаційні задачі»,

«Біохімія. Тестовий контроль знань». Фест актуална для нашого края научна робота Ивана Михайловича пуд назвов «Йодно-тиреоидный статус организма в условиях природного йодного дефицита».

У 2000 рокови Иван Туряниця був закликаний професором кафедри живлення людини до Словацького сілськохозяського університета в Нітрі, де робив такой до 2018 рока. Пуд його руководством было захищено 4 дисертації на ступінь доктора філософії, опубліковано булш ги 40 научных робут.

Фамілійное имня професора Ивана Михайловича Туряниці было внесено до книги «Найпопулярніші люди України». Його популярность росла й за гатаром. Професор Туряниця був включений до книги майзнамных людей планеты. У 2004 рокови Світовый науковый комітет у Кембріджі визнав його наукові добитки на ниві біохімії у ХХІ сторочі й наградив го дипломом Славы. В 2008–2009 роках професор Иван Туряниця був названий Людинов рока.

За результатами научної работы професор Иван Михайлович Туряниця має булше ги 400 научных публікацій и 25 патентув.

Высокий уровень пасіонарности Ивана Михайловича ся провказав не лем у науці, а й у общественно-політичному жытьови. Уже в часы політичных трансформацій зачатка 1990-х рокув вун ся ангажує в общественное двиганя карпатських русинув. Научный авторитет, педагог высшої школы Закарпатя, товды одкрито выступав за автономный статус области и офі-

ційное визнання карпатських русинув окремов етнічнов групов, ги кой суть украинці, білорусы, руські (росіяне), мадяре (угорці), німці (швабы), румуны, словакы, роми (цигане) и др.

У 1992–2004 роках Иван Туряниця возглавляв Общество карпатських русинув. Старанями Ивана Михайловича з 1998 рока Общество вступило до Організації Непредставленых Народув. Через якийсь час — до Федералного Союза Європських Націоналностей. Из 1993 до 2001 рока Иван Туряниця був членом Світової ради русинув. Уповодж 1993–1999 рокув – премьер-міністр Временного правительства республіки Подкарпатська Русь. Иван Михайлович закликав до кодифікації русинського языка в Закарпатській области. Ун є автором невеликої книжочки русинських поезій «Рудна земле пудкарпатська» (1999), де ся щиро провказали патріотичні чувства автора.

Так ся стало (думаю, як и вшытко в нашому жытьови, не случайно — М.З.), што єден раз у обласному центрови, на другому штокови супермаркета «Дастор», за ромпельом пива мені ся довело показковати з Иваном Михайловичом. Дуже добре си тямлю, ож кой ун зачав приказовати за своє розуміння карпаторусинської національної ідеї, то очі в нього гибы ся засвічовали... Ун дуже переживав, ож у сусідных державах, приміром, на Словаках, Мадярах, карпатські русины суть визнані як окремішня етнічна громада, а в нас, на Україні, з тым гибы ся вшытко заклало. Ун товды на ня оказав домак инакый вплив, гикой им про

нього читав у брехливых закарпатських газетах, де го лем фурт ганили.

В архівных документах, приміром, у протоколах засідань Закарпатської обласної рады, читав им його выступы, котрі м пак цитовав у своих статях. Подешто про діяльність Ивана Михайловича Туряниці мож узяти из текста мої кандидатської дисертації [1], котру м 20 рокув тому захистив у Кийові, в Інституті умілства, фолклористики й етнології им. М. Т. Рильського. На днесь визнаю, ож писав им товды (не без «необхідних порад» уд наукового керовника, што в принципі на тот час было абсолютно нормално — М.З.) про Ивана Михайловича як фанатика, котрый ся опусто пре доказовати про важность того, што булша часть челяди нашого края не рахуе за важное у свойому жытьови. Йде бесіда про проблему етнічної ідентичности особы («не бай, мы — закарпатці», «нашто ото доказовати, й так ясно, што сьме инакі, ги у Львові авадь Кийові...» и т.д.).

Приміром, на ст. 103 читаву своє писаня двадцятиручної давности: «У передвиборчій програмі кандидата у депутати обласної Ради по Ужгородському виборчому округу № 2 І. Туряниці було задекларовано: «...добитися реалізації результату обласного референдума про восстановленіе автономной державности Подкарпатської Руси на основах и принципах демократичных державностей Европы и Світа — діла русину, мадяру, українцю, русскіх, румыну, рому, словаку, єврею, и представителю других національности, які живут на подкарпатській земли». Кандидат твердив,

що «...доста было опусто говорити, час діло робити».

Дале на ст. 103–104: «Від товариства підкарпатських русинів, «тимчасового уряду», депутатів обласної Ради, особисто лідера «тимчасового уряду» І. Туряниці до Президента України Л. Кучми надійшло звернення про повернення державності Підкарпатської Русі. В оригіналі документу російською мовою вказувалось, що «...Вы, высокопочтенный Президент, подтвердите и осудите антинародный пакт Фирлингера-Молотова от 29 июня 1945 г. и противоправную ликвидацию нашей государственности 22 января 1946 г. с уничтожением нашего законного правительства».

На стор. 110 читаємо про таке: «І. Туряниця скаржився на адресу голови облради С. Устича: «Кулько раз подавалисьме документи наші, в т.ч. і от депутата Жупана, Ви всьо віддавали у комісію, і ізучали, і всьо ся кончало печально. Тисячі заяв, наприклад, подписаних на ваших (адміністрації) бумажках, що хотять вернути національність... Комісії цьої не було, я з тими тайстрами, розумієте, носився, толку не було» І. Туряниця вступив у дискусію з С. Устичем щодо дискредитації його в засобах масової інформації та ігнорування головою облради прохання про зустріч. Така позиція привела до участі в організації «лідером політичного русинства» І. Туряницею поряд із головою Ужгородської міськради С. Ратушняком, заступником голови партії справедливості С. Слободянюком та заступником голови ХДПУ В. Бедем пікету VIII сесії облради 11 серпня. Біля будинку Ради були розміщені 4 палатки».

Стор. 112: «Багато дискусій точилось через «План заходів щодо розв'язання проблем українців-русинів» за підписом віце-прем'єра КМУ І. Кураса від 7 жовтня 1996 р. З боку русинських організацій цей документ Держнацкомміграції викликав рішучі протести. Лідер «Общества карпатських русинів» І. Туряниця навіть оцінив його «неприкритим расизмом» української влади».

Як видиме, Іван Михайлович був фест проактивним діятельом карпаторусинського общественногo двиганя в Закарпаті й не лем. Думаву, з часом про нього, як общественногo лідера Третьогo карпаторусинського ренесанса, ткось напише окрему книжку...

Закончити свуй начерк про професора-біохіміка и карпаторусинського патріота Івана Туряницю мож бы на «ліричнув ноті», яку м розкрыв у апрільови сьогo рока, кой исьме ся дузнали вшыткі про смерть Івана Михайловича на Словаках. Дякувучи Інтернетови, найшла ся статя за 1997 рук журналіста Василя Зубача пуд назвов «Професор Іван Туряниця вирощує мініатюрні дерева» [2]. Там мож прочитати, што професор Туряниця у молодости ся занимав културістіков, бодібідінгом и карате. Іван Михайлович був бронзовим призером 1961 рока в естафеті на каное в рамках Спартакіады народув Совецького Союза. А ши в ужгородськув квартирі професора Туряниці родили кавові дерева, росли не гурше, чим у тропіках, ананасы, кедь не казати «вже про лимони, апельсини та банани. Але, найголовніше, він хоче акліматизувати їх у відкритому ґрунті. У

батьківській садибі в Мукачеві ростуть та родять гранати. Прижився банан. А також кипарис пірамідальний, який характерний тільки для Кавказу та Греції, аукуба — дочка грецьких субтропіків, південний олеандр. Мріє, щоб усюди на Закарпатті росли, незважаючи на зиму, й ківі. Працює в цьому напрямку. Обоожнює мистецтво мініатюрних японських дерев — бонсай. Має десять вирощених екземплярів. Бонсай — це не те, що хочеш, а те, що вже сформовано. Одне деревце в колекції тридцятирічне. Такі деревця дуже дорогі. Вартість порівняно з нашими зарплатами величезна: 2–3 тисячі доларів за саджанець», — читаємо у статі Василя Зубача [2].

Верх 10 рокув взада, на своє 70-роча, професор Иван Михайлович Туряниця доста файно розказав про своє жытя у програмі Віры Кобулей «Колесо життя» (телеканал «Тиса-1»). Дуже рекомендуємо нашым читательом кукнути/поникати йсе відео [5].

Иппен сякым — вызнамным ученым и педагогом, пасіонарным общественным діятельом и політиком, поетом, спортсменом, любительом екзотичных рoстин и в цілому неординарным челядником бив Иван Михайлович Туряниця.

Приклад динамічного жытя и рузносторонньої діятелности Ивана Михайловича вказує, ож нам, карпатськым русинам, є з кого брати примір, гордити ся, тямити... Вічная єму памнять и блаженный покуй души!

ГЛАВНІ ЖЕРЕЛА

1. Зан М.П. Етнічні процеси на Закарпатті (1989–2001 рр.): дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.05 «Етнологія». Ужгород, 2003. 307 с.
2. Зубач В. Професор Иван Туряниця вирощує мініатюрні дерева. День. 1997. № 87. 23 травня. URL: <https://day.kyiv.ua/article/osobystist/profesor-ivan-turyanytsya-vyroshchuye-miniatyurni-dereva>
3. Медвідь П. Вмер Иван Туряниця. Професор, політик і русинський активіста. Лем.ФМ. Дата оновлення: 11.04.2023. URL: <https://www.lem.fm/vmer-ivan-turyanitsya-profesor-politik-i-rusinskyj-aktivista/>
4. Пам'яті професора Ивана Михайловича Туряниці. Ужгородський національний університет. Дата оновлення: 10.04.2023. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/pamyati-profesora-Ivana-mihajlovicha-turyanitsi.htm>
5. Тиса-1. «Колесо життя». Иван Туряниця (05.05.13). URL: <https://youtu.be/xwBobUblSOW>
6. Туряниця Иван Михайлович. Поп Д. Подкарпатская Русь: деятели культуры, науки, истории. Ужгород: ПП «Наумченко Н.В.», 2016. С. 239–241.
7. Туряниця Иван Михайлович. Енциклопедія історії та культури карпатських русинів / уклад.: Павло Роберт Магочій, Иван Поп; за заг. ред. Павла Роберта Магочія. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2010. С. 751.

ВАСИЛЬ СВАЛЯВЧИК
(14 октовбра 1951, с. Зняцьово
Мукачовського р-на) —
маляр, лауреат облас-
ної премії ім. Й. Бокшая
и А. Ерделі (1998). Заслу-
жений маляр України
(2002). Народный маляр
Украины (2016).

Предлагаємо честованому
читателюви туй ся ознако-
мити з зимовими пейза-
жами В. Свалявчика.

